

156

А. И. ВИШНЯВСКИЙ.

ЙОЧА - ШАМЫЧЫН ТЭЛЫМСЭ МОДЫШ

М Д Р О Б И З Д А Т
Йошкар-Ола . . . . . й.

64-1
20

1. ЯЗ.

урсов
зд: и
гелей.

чителей

801 (07)
1784

А. И. Вишнеvский.—„Зимние развлечения для детей
и подростков“, в переводе на марийский язык.
Перевел В. К. Королев.

шт
йоч
шт
ны
ты
вэр
кы
тэр

ша
ып
тат

лу

зы
дэ
чы
воэ
кэ
жы
вэр
кү.
вэр

Автор дэч.

Тидэ кнага йоча шамычлан модмо вэрым кэлыштарэн ышташ полшашлан возымо. Йара годем йоча-шамыч урэм воктэн пийым поктыл ынышт кошт, учым ыштэн йынг үзгарым ынышт локтыл манын шонэт гын, йоча шамычым модмашкэ ушаш тыршэ, нунылан модашышт сай кэлыштарымэ модмо вэрым ыштэн пу. Түнгалтышыжым вэлэ ыштэ, умбакыжэ йоча шамыч ышкат шкалан күлэшыжым ыштэн кошартат.

Йоча коклаштэ шукужым туныктышо, клуб пашам виктарэн шогышо, вожатый, лудмо пёрт пашам ыштышэ, комсомольэтс шамыч, молат пашажым ыштат, йоча илышыжым виктарэн шогат.

Тыгай нэлэ пашам ыштымаштэ тидэ кнагажат лунылан кунар гынат полша манын шонэн возымо.

Түрлб модыш нэргэн, модыш үзгар нэргэнат возымаштэ модмо вэр нэргэнжат возыдэ кодаш ок лий. Тидэ кнагаштэ йалысэ дэн пушэнган урэмысэ, кудвэчысэ, школ дэн клубысо модмо вэр нэргэнжэ утларак возымо. Нинэ модмо вэрым ышташ куштылго, вапкэ кэлыштараш лийэш, оксажат кугун ок күл, йужыжым окса дэч носнат ышташ лийэш. Кугу модмо вэрым ышташ пэш йбсб, түрлб модыш үзгар шуко күлыт, оксажат утларак күлэш. Садлан тыгай модмо вэр нэргэн тидэ кнагаштэ возалтын огыл.

Йоча-шамычлан модаш шұмым, моғырым тара-
тышә модыш лийжә. Тыгай модыш дән йоча-шамыч
модаш пәш йөрәтәт, йывыртән модаш пижыт. Модыш
тыгылай модашлан вәлә ышталтын оғыл. Модмаштә
„Йоча-шамыч түшка дән илаш тунәмыт, ышкә кокла-
штышт ылыш шотшым виктарән мошташ кәртшә
лийыт, калык коклаштә паша ышташ тунәмыт, ышкә-
ныштымат ышкә кучән мошташ амалжым муыт“ (жур-
нал Вожатый, № 13, 1929 г. статья Тараканова-„Вне-
школьная работа и пионер-организация“). Садлан йу-
жгунам йужо сай модыш чонлан пижшә огәш лий-
да, йочалан ок кәлшә, тыгай модыш дән модан оғыт
йөрәтә.

Модыш куштылго лийман, модыш үзгаржә
шагалрак лийжә. Тыгай модышым вапкәрак сайы-
нрак кәлыштараш лийәш. Тидә кнагаштә модышым
модмаштә түрлө, вапкә шаланышә, шәргакан модыш
үзгар, адак оксажат шуко кучылт пытарән кәлышта-
рымә модыш нәргән возалтын оғыл.

Модыш кугу пайдан лийжә: модмашкә чыла
йоча-шамычым ушән кәртшә лийжә. Тазалы-
кым локтылын кәртшә модыш тидә кнагашкә пурта-
лтын оғыл.

Тидә кнагаштә уло возымыжо кок кугу кашак-
лан шәлалтын: икымышә кашакыштә ийыштә модмо-
нәргән возымо, вәс кашакыштыжә-лум үмбалан модаш
модыш-шамыч пурталтын. Йужо модыш ик гайак
улыт: ийыштат, лум үмбалнат модаш лийәш. Тугә-
гынат ойыртышыжо уло.

Йоча-шамыч коклаштә пашам ыштышә-шамыч-
лан тидә кнага полша манын шонән возымо.

1. Тэлымсэ модмаш вэрым ыштымаш.

Кушмо годым йоча шуко жапым модын эртарара. Таза ыrvэзын илышыжэ модмаштэ. Кэngэжым йоча-шамычлан модыш пэп шуко лэктэш. Эрэ тунö, эрэ йандар йужышто коштыт. Кэngэжым кэчэ кужу, кэчэ-гут чон утымэпш модын налаш лийэш. Касдэнэ кочмы-жат-можат: ончэтат, йа үстэл түр воктэн вуйым пыш-тэн мала, йа түшак үбмалнэ торэш возын шиждэ мал-лэн колда. Канашыжат жап шагал күлэш, иктаж 4-5 шагатым мала, омыжат пыта, адакат урэм воктэн мо-дын курышталэш.

Модмаштэ йочан, кушкын шогышо ыrvэзыант (подросток) тазалыкшэ пэngыдэмэш, вий пура, йо-ча түслана, вуй ушыжат йатыр погалдэш. Садлан мо-дпо йочам ит чарэ, йонгылышыжым вэлэ төрлатэ.

Кызыт мартэ йочалан модаш вэржым шукужым амалдарэн ыштыман укэ, йоча шамыч тыгай вэрым ышкэ мут, ышкэак кэлыштарэн шындат. Модмаш вэрым ышташ мээт полшыман.

Тэлым йоча-шамычлан модашышт йөндумырак. Иужгунам пэш йүкшптö лийэш, мыландым лум воз-ын пэтырэн шында, күлэш нарэ модашышт эрык укэ.

Тыгай го́дым, модмо вэрым ыштэн, йочалан модашышт вэрым кэлыштарэн шындаш күлэш. Йужо школышто, клубышто моло, организатсэ-шамыч тыгай вэрым ыштэн улыт. Тугэ гынат, тидэ модман вэр күлэш сэмын амалдарэн кэлыштарымэ огыл. Күлэш үзгырлык, адак окса укэ дэнэ шонымо сэмын тыгай модман вэрым кэлыштарэн ышташат йөнжө укэ.

Тэлым модман вэрым ышташ каньылырак. Кудвэчыштэ, йара кишэ мландыштэ, пушэнган урэмыштэ (бульвар), нийаштэ, энэрыштэ, курыкышто, моло вэрыштат модман вэрым ышташ лийэш. [Модман вэрлан йамдылаш шонымо вэржэ төр огыл гынат, нымат огыл, тайылын волымаштэ ыштэт гын, утларак сай лийэш. Тэлым кугу, тыгыдэ күй, пундыш, канавэ, моло түрлө козралык лум дэн пэтырналдыт, вэр төр лийэш, модмо вэржымат йондарэн кэлыштараш лийэш.

Кэнэжым модмо вэрым ыштымаштэ кэчэ утларак пурыжо, кэчан лийжэ манын ыштат. Тэлым кэчэ шукужым пылан, тўтыран лийэш. Пыл лонга гыч кэчыжат шагал лэктын ончалэш. Тугэ лиймэ дэнэ модмо вэрым кужак шонэт, тушак ышташ лийэш, амалдараш вэлэ йөн лийжэ. Модман вэрым ыштымэ го́дым иктым мондыман огыл: тэлым чўчкўдын йўштө мардэж лийэда, модмо вэрышкыжат чот логалда. Садлан модман вэрым мардэж логалдымэ вэрэш ыштыман, йа мардэж логалмэ дэч модмо вэрым йыр-ваш лумым урэн чумырэн авырэн шындаш күлэш. Изи кож-шамычым шогалтылнат модмо вэрым авырэн шындаш лийэш.

Йолын, йа имнэ дэн кайшэ йынган модмо вэрыжнэ мэшайэ манын ыштыман. Модмо вэр гоч эртэн.

кайшэ-шамычат модмым чылт дугэн пытарымэ дэчат модмо вэрым аралыман. Садлан модмо вэрым борно дэч брдыжыштö ыштыман, йыр-ваш лумым урэн оптымо дэн күкшакам ыштэн авырыман.

Модмо вэрым йоча-шамычын илымэ вэр дэч тораши ыштыман огыл. Йүштö годым йоча-влаклан ырыкташышт, мортшыкэмыш пурэн погынышо лумым йаастарашлан кошташ тора ынжэ лий. Илымэ вэр чакрак лиймаштэ пурэн ырыкташ моло брмаш укэ. Модмо вэрыштыжэ ырыкташлан лумын пörтым ышташ гын, окса шуко күлэш лийэш. Тыгай пörтым кугурак, вийанрак организатсэ-шамыч вэлэ ыштэн кэргыт. Адак модмо вэр илымэ пörт дэк чакрак лиймэ дэнэ шонданымат лумын ышташ күлэшыжэ укэ.

Клуб, школ кугу пörт йыда тыгылай сурт-оралдэ, влат, амбар, да мойын—улыт. Тидэ сурт-орлдыштэ күлэш ок күл годыт-издэрым, йэчым, кольмым, үштыр-воштырым, моло тарманымат саклаш лийэш.

Тэлым модмо вэрым түрлө вэрэ ышташ лийэш, тидэ кнагаштыжэ—1) йалысэ, пушэнган урэмыштэ, 2) кудвэчыштэ, 3) школ дэн кулбышто, 4) районсо модмаш вэр ыштымашым ончыктэн каласэн пуэна. Нинэ модмаш вэр, тўнысö модмаш вэр улыт манаш лийэш.

Йалысэ, пушэнган урэмыштэ, кудвэчыштэ, школ дэн клуб пэлэн ыштымэ модмаш вэрыштэ шуко йоча-шамыч иканаштэ модын кэргыт, адак тыгай модмаш вэрым окса кучылтмо дэч поснат ышташ лийэш. Садлан нинэ модмаш вэр нэргэн утларак каласэн пуаш шонэна.

1. Йалысэ дэн пушэнган урэмысэ модмаш вэрым ыштымаш.

Тыгай модмаш вэрым кушто шонэт, түштак ышташ лийэш. Вэржэ төр огыл гынат, нымат огыл. Тайылыштэ модмаш вэрым ышташ сайрак лийэш. Тайылэш күлэш сэмын кэлыштарэн мунчалташлан курыкымат ышташ лийэш. Шукыжым модмаш вэрым кэлыштарэн ышташ кугун шонымаш укэ. Йоча-шамыч пыжымак түңгалын шкаланышт модмаш вэрым муын кэлыштарат. Тыгай модмо вэрыштэ модмыжым, мунчалтымыжым вэлэ йбнэштарапш күлэш.

Модмо вэрыштэ мунчалташ, модаш, түрлө онгайым ышташ лийжэ манын тыгэ ыштэн кэлыштараш лийэш: мунчалташлан ийан курыкым ышташ күлэш, лум дэн оралдым (пөрт, карман, кудо, молымат) ыштыман, адак лум дэн түрлө түсан онгайлыкым (курчак-кува, сөсна пий, маска курчак, молыжат) ыштэн сылнэштарапш күлэш. Тылэч молым ыштымэ огэшат күл. Йужгына шытымыжат арам лийэш. Тыгай модмаш вэрым ончышыжо (кугурак йыгышт) иктат ок лий. Сандэнэ иктаж чорамбай ырвэзэ үчым ыштышыла шэлэтыл, пудыртыл пыгара.

Адак модмо вэрыштэ түрлө онгайлыкым ышташлан оксам кучылт пытарэтат оксажат арам йомэш. Оксажат шукыжым укэ лийэш. Модмо вэрышкэ йоча-шамыч ик шот дэн огыт тол—йужо кэчылаштэ чыланат толын погынат, йужо кэчыштыжэ пэлэ нарэ вэлэ толыт, йужышт коклан-коклан вэлэ мунчалтэн кайат. Тыгэ лиймэ дэнэ модмали-вэрым аралэн шогымо нэр-

төнжә шонышо иктат ок лий., Кәрәк! “манәшат мбнггö куржын колда. Садлан тыгый модмаш вәрлаштә кугурак ийан шарәмдыкым ыштымыжә арамак лийәш. Тәлә гоч ийан шарәмдыкым сайын гына аралән лукташ сомыл шуко ләктәш—лүм эрыктымаш, вүдым шавән оптымаш, төрлатымаш да мойын. Кәчын-кәчын толшо йоча-шамыч модмаш вәрым аралән, төрлатән ипогаш огыт шоно., Вәсә эрыкта“ манәшат мунчалтымә үзгаржым налын мбнггö куржәш. Модмаш вәрым ончышыжо укә лиймә дәнәк мунчалташ, йа модаш үзгар

1-шә сүрәт. Йалысә модмаш вәр. Ән ончышо кылмән шичшә әнәр сүрәтлымә. Йй үмбалаң йыр-ваш мунчалтән коштмаш үзгар ончыктымә (карусель). Шәңгәлнә цурла могырэшыжә ийан курык сүрәтлән ыштымә, шомә могырыштыжо лүм дән ыштымә карман ончыктымә, тудын вогтәһрак вүд илашлан тавә ыштымә.

кучылташ пумаш вэрымат ышташ йөнжө укэ. Мод-
маш вэрышкэ модаш толшыжо модын үзгарлыкшым
(издэрым мойын) ышкэ пэлэнжэ конда. Мөнгө кай-
мыжэ годым пэлэнак нангайа. Панэр онга чыта, йа ты-
гылай уржа кылта дэн мунчалтышэ шамыч мунчал-
тыш үзгарлыкшым курык воктэнак кодэн кайат.

Йаллаштэ йоча-шамыч модмо вэрышкэ чүчкыдын
кошттыт, пырлыа погынэн модыт, ваш-ваш чылашты-
мат шинчат. Тыгэ лиймэ дэнэ модмо вэрыштэ,,-йыр-
ваш мунчалтэн коштмаш үзгарым (карусэль)“ ышт-
аш лийэш. (1-шэ сүр. ончо)

2. Кудвэчысэ модмо вэр.

Кудвэчыштэ модмо вэрым ыштымаштэ сомылжо
иукуырак лэктэш. Йаллаштэ, олалаштат пёрт йыда
кудвэчэ лийэш. Йужо кугу, йужыжо изирак. Йоча-
шамыч, утларакшэ ньогар-шамыч йара жапшым куд-
вэчыштэ модын эртарат. Кудвэчыштэ түрлө модын
үзгарым ыштэн шындэн, онгайлыкым ыштылаш, йоча
шамычлан модашышт пэш чаплэ модмо вэрым амал-
дарэн пуаш лийэш.

Кудвэчыштэ ыштымэ модмо вэрышкэ тидэ пёр-
тыштө илышэ йоча-шамыч модаш чыланат лэктыт,
ваш-ваш вашкэ палэн налыт; изиш лийэшат, каша-
кын погынэн, пырлыа модаш тўнгалыт. Тидэ ик йөн.

Адак тыгай модмо вэрыштэ йоча-шамыч модмы-
жым виктараш лийэш. Йалысэ модмаш вэрыштэ йужо
йоча-шамыч иктажым тавалымэ дэн ваш крэдалаш
пижыт. Кугурак йынгышт укэ дэнэ ваш-ваш сайын
гына лочкэн налыт. Кудвэчыштэ ыштымэ модмо вэ-
рыштэ ваш-ваш тавалашым, сырыманшым, крэдалма-

шым да мойын кугурак йыгышт (ача-авашт) модмаш-кыжэ пбрт гыч лэктын, йа тбрэам почын кычкырал чарэн кэртят. Тидэ кокымшо йөн.

Кудвэчыштэ модмо вэрэм ышташлан вэрэм шуко кычал кошташ ок күл: йөннан вэрыштырак ыштэн пуэт да йбрьш. Иктым гына шэкланыман: модмо вэр гоч йол-корно ыжнэ лий, мөнгөш-ончэш коштыла йоча-шамыч модмыжым лугэн пытарап лийэш, йоча-шамычат шукыжым вэс вэрышкэ куснат.

Модмо вэрыштэ йуж эрээк йандар лийжэ манын модмо вэрэм шүкым, кучам, шондым да мойын оптэн погыктымо выньэм дэч мүндүррак ыштыман. Тэлым йуж йандар лийэш гынат, шүк погымо выньэм гыч лэкшэ пуш дэн йөрө варнэн локтылалтэш.

Кудвэчыштэ ыштымэ модмо вэрыштэ эн ончыч мунчалташлан иян, йа луман курыкым ышташ күлэш. Ломаш дэн курык ыштымыжат пэш кэлша (7 сүрэтым ончо). Вара моло модыш үзгарлыкым ыштэн нуыман.

Кудвэчыштэ тротуар, йол-корным да мойын үштын эрыктымэ дэнэ лум шукак погына. Тидэ лумым савар воктэн, йа иктаж лукэш погэн оптэн чумырат. Тыгай лум ораштэ сурт оралдым (пбртым, кудым, карманым, молымат) ышташ лийэш.

Кудвэчысэ модмо вэрыштэ издэр дэн вэлэ мунчалташ лийэш. Модмо вэрын шарэмдыкшэ изи лийэш. Садлан йол-йэчэ дэн²⁾, йэчэ дэнат мунчалташ ок лий. Лумын ыштымэ вэрлам (кудо, шондан, модыш үзгарым саклымэ вэр) ышташ күлэшыжэ үкэ--тыгай вэрым пбртыштат, пбрт-ончылнат муапи лийэш.

²⁾ конька

Оладаштэ илымэ пёрт (ик пёртыштыжэ шуко йын ила) кугу трэстыш ушнат. Илыпэ-шамыч иравлэным сайлат. Сурт-оралдым, пёртым олмыкташ, угыч ышташ, культур пашалан моло тыгай трэстыштэ окса шукак погына. Тидэ окса гыч иктаж мыньар ойырэн пуэн модмаш вэрым сайын ыпташ лийэш. Адак культур пашаланат йатыр окса погына. Тидэ оксамат кучылтын модмаш вэрым амалдарашлан түрлө модыш үзгарым налын пуаш лийэш.

3. Школ дэн клубысо модмо вэр.

Йалысэ дэн кудвэчысэ модмо вэрым сай, моштэн кэлштарым вэр манаш ок лий,—вэржат кугу огыл, модыш үзгаржат шагал. Оксала налмэ модыш үзгаржэ йёршын укэ,—ышкэ ыштымэ вэлэ лийэш. Школ дэн клуб нэлэн ыштымэ модмо вэржэ сайын амалдарэн кэлыштарымэ лийэш. Ик школат, клубат кудвэчэ дэч посна ок лий манаш лийэш. Изи гынат, кугу гынат—садыгак уло. Чынжым каласаш гыч, кудвэчэ изи гынат, модыш үзгар налаш, модмо вэрым амалдарашлан окса шагал уло гынат, модмаш вэрым сайын кэлыштарэн ыштэн мошташ лийэш. Школ дэн клубысо модмо вэрыштэ кап кылым тазандымэ модыш дэн модмаш лийэш, тыгылай модыш дэнат модын жапым эртараш лийэш.

Школ, йа клуб нэлэн ыштымэ модмо вэрыштэ йоча-шамыч модмыжым кугурак йыг (туныктышо, клуб паша виктарышэ, молат) виктарэн шогат. Модмаштэ лийшэ сайжым, осалжым йоча-шамычлан каласэн шижтарат. Тавалымым, сырымым, ваш крэдалашп иижэдылмым тунамак чарат. Адак модыш үзгарым

да мойын сайын саклаш туныктат. Школ дэн клубысо модмо вэрыштэ модно йоча-шамыч иктагаш улыт манап лийэш. Садлан нунылан модышыжымат вапкэ-рак кэлыштараш лийэш.

Тидэ кок амал дэнэ школ дэн клубысо модмо вэрым түрлө сэмын амалдарап йөн уло, напашымат тўрысеньэк ыштэн шуктап лийэш.

Школ дэн клубысо модмо вэрыштэ тыгай модыш ўзгар лийман (2 сўрэтым ончо):

1. Ийан курык.

2. Изи йочалан ломаш дэнэ ыштымэ курык.

3. Йыр-ваш мунчалтэн коштшаш ўзгар.

4. Йол-йэчэ дэн мунчалтшашлан ийан корно лийжэ; тидэ корныштак түрлө модышым модап кэлыштарман.

5. Лум ўмбалап модашлан шарэмдык лум чот тошкэн лаплантарымэ лийжэ.

6. Тўрлө онгайлыкым лум дэн ыштымэ вэр.

7. Пўртўсым тунэмшэ-шамычык вэржэ.

Тыгай модмо вэрым йыр-ваш чашма дэн авырэн шындап кўлэш. Чашма дэн авырэн шындап вий ок шуто гын, лумым чумырэн кўкшакам ыштэн авырэн шындап лийэш. Тыгай авырымэ модмо вэрыштэ йоча шамыч ышкэныштым ышкэ озалан шотлат. Садлан модмап вэржым арун кучаш тыршат, кўлэш сэмын эрыктап огыт ёрканэ, модыш ўзгарымат сайын аралэн кучымыжо шуэш.

Модмап вэрыштэ волгыдо лийжэ манын элек-тричэстывым кондап кўлэш. Тыгайым ыштап ок лий гын, понарым чўктэн модмо вэрым волгалтараш кўлэш.

Мунчалтап, модап, түрлө онгайлыкым ышты-лашлан модмо вэрыштэ модыш ўзгаржэ тыгай лийман:

шукырак издэр лийжэ; вара „кэгли“ лүман модышлан тур дэн тойа, панга дэн модашлан күлэш сэмын ыштымэ панга дэн тойа, пэрыш (битки), мэчэ, молат. Йол-йэчэ ок лий гынат—йбра. Модмаш вэрыштэ улшо модыш үзгарым ик жаплан кучылташ йарак пумын. Модмо вэрым арун кучаш йоча-шамыч полшэн шогат—лумым эрыктэн пуат, модыш үзгарым ышкэ ыштымаштэ полишкэлэн шогат.

Тыгай модмо вэрым ышташ, арун кучашлан окса шагал күлэш лийэш. Модыш үзгарым шукыжым йоча-шамыч ышкэ ыштат. Ййан курык пу оратам ышташ да издэр налаш вэлэ оксажэ күлэш лийэш. Издэржымат шукыжым йоча-шамыч ышкэ ыштат.

Уло модыш үзгарым школ пэлэн улшо лэвашынштэ, подвалынштэ да мойын саклаш лийэш. Ырыкташлан школыш пурэн лэжыт, шонданжат школышто уло. Садлан тыгай вэрым лүмын ышташ күлэшыжэ укэ.

Йүкштэ налмым йа иктаж сусырым эмлашлан модмо вэрыштэ тыгай эм лийман (2 сүрэтым ончо).

1. Сусырым шүрашлан йод лүман эм.

2. 6, 9, 12 см. лонкытан сусырым пидмэ лонка тасма.

3. Сусырым пидашлан шуэ выньэр: (марльэ)

4. Мамык (вата).

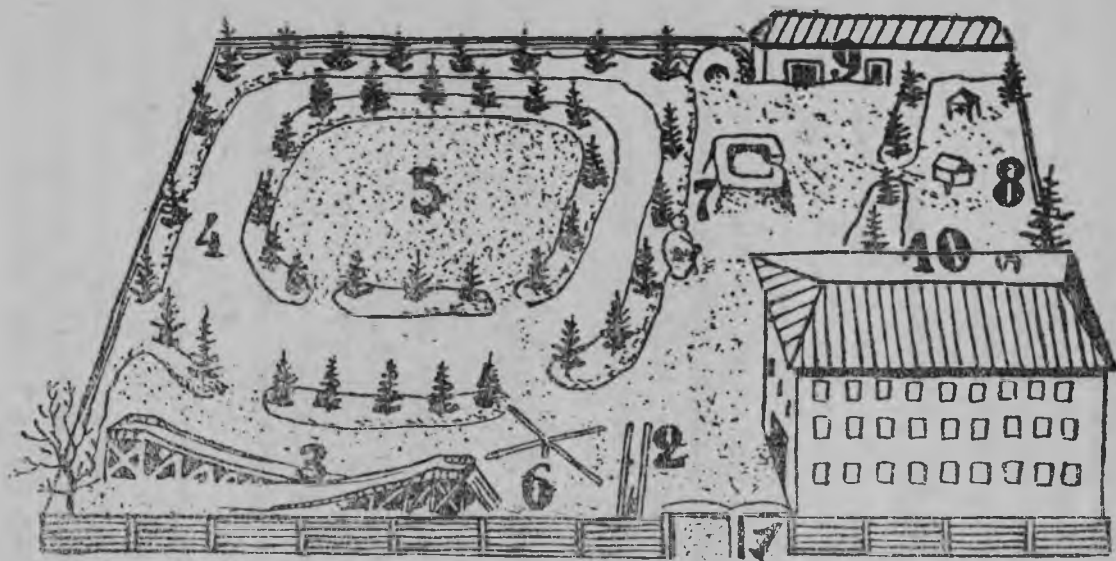
5. Йүкштэ налмэ вэрым шүрашлан вазэлин лүман эм, йа комбо койа.

6. Нашатырный спирт.

7. Эфирно-валериановые капли—10-15 чучалдышгыч йүаш.

8. Вашкүзэ.

2-шә сүрәт. Школ дән клубысо модмаш вәр. 1. Пурмо капка. 2. Ломаш дән ыштымә курык. 3. Ийан курык. 4. Йол-йәчә дән мунчалташлан ийан корно. Тидә корным лопкан ыштән паятга дән модаш. кәгли дә мойн модышым модаш кәлыштарымә. 5. Модашлан думан шарәмдык (лацландарымә). 6. Йыр-ваш мунчалтән кошташ модыш үзгар. 7. Лум дән ыштымә оңайлык. 8. Пүртүсым тунәмшә йоча-шамычын вәржә. 9. Тыгылай сүрторалдә. 10. Школ.

9. Шовын.

10. Кид мушкаш шотка.

11. Шүргө үштыш.

Титдәч посна вүд оптымо кугу атыш шолдымо вүдым оптән шинчыкташ күләш. Адак крушка, шүргө мушмо атә, шовын лийман.

4. Рүдө районусо модмо вэр.

Тыгай модмо вэр пәш кумда лийәш, модаш үзгаржат түрлө-түрлө лийыт. Тыгай модмо вэрым ышташлан иктаж 1000 тәнгә утла окса күләш. Кузә ыштымыжым палән налашлан тыгай кнагам лудаш тәмләнә: Пулатов, Львов и Родин «Зимняя площадка» Изд. «Мол. Гвардия», 1929 г. Тидә кнага марлашкә кусарымә огыл, рушла лудаш вэрәштәш.

II. Тазалык аралымә нэргән каңаш.

Тазалык аралымә нэргәнәт каласыдә ок лий. Эрәак йандар йужым шүлән илат гын, тазалык пәнгыдәмәш манмылан иктат торәш ок каласә манын шонәна. Пөртыштө йуж кунар йандар гынат, түнө утларак йандар. Тидым чылаштат шинчат. Тугә гынат, тазалык аралымә нэргән күчыкынак каласән пуан вэрәштәш.

Ийыштә мунчалтылмә годым йүкштө-шокшыжо (тәмпәратура) 5 гыч 15° Ц. шумәш лийәш гын, ән сайлан шотлалтәш. Лум үмбалан модаш түрлө онгайлыкым ыштылмә годым 10° Ц. шумәш кәлипа.

Мардәжан годым 8 дән 12° Ц. дәч йүкштө ынжа лий.

Модмо вэрыштэ—йандар йужышто шукырак жамым эртарымэ дэнэ, пайдажымат кугынак налэш лийэш. Садлан модмо вэрыштэ мынбар жапым эрта-раш манын каласаш огэшат лий. Модмо вэрышкэ мунчалташ, йа модаш волымо годым йүкыштө-шопшым ончэн чийашат шот дэн күлэш. Пэш шокшо чиймэ ок йөрө. Чийэмжэ куштылго, шокшырак вэлэ лийман. Пэш шокшым чийэн йоча-шамыч модмо годым вашкэ пүжалтыт. Йүкшэмдарашлан полдышым мучыштарылыт, йа чиймыжым йөршэш кудаш ныштат. Тыгэ лиймэ дэнэ йоча-шамыч вашкэ кылмэн, түйэшкэн кэртит.

Йол чийэмжэ мынбар шокшо лийэш—тунар сайрак лийэш.

Вүд йүмө нэргэнат каласыдэ ок лий. Модмо годым йоча шамычын йүмышт пэш шуаш тунгалэш. Йужыжо лумым кочкын, йужыжо ий катышым умшаш чыкэн нулэн коштын йүктымыжым чараш толашат. Тыгэ ыштымыжэ нымоланат ок йөрө—лумым кочкын, йүштө вүдым йуын вашкэ чэрланаш лийэш.

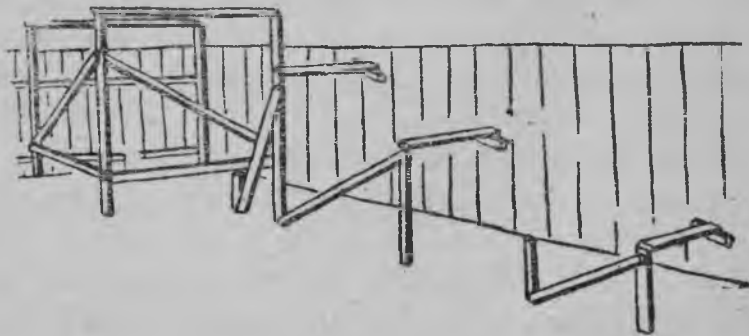
Йүкштө годым модмаштэ йужо йочан шүргыжым да мойын йүкштө налэш. Эмлашлан йүкштө налмэ вэрым портыш лопчык дэн, йа лум дэнэ йошкаргэн шычмэш туржаш күлэш. Вара вазелин дэнэ, йа комбо койа дэн шүрэн шындыман. Кугунак йүкштө налмэ годым йочажым доктыр дэк колташ күлэш.

А. Ий үмбал паша.

1. Ийан курыкым, ийан шарэмдыкым да мойын ыштымаш.

1. Ийан курыкым ыштымаш.

Ийан курыкым иктаж тыглай курыкэш йа тайылэш ышташ куштылго. Тайылэш ыштымэ гөдым ийан курыкын тура күлэш наржым лумым оптэн кэлыштараш лийэш. Тайыл волымалтэ тайыл вуйэш лумым оптэн күшкырак, турарак курыкым ышташ лийэш. Нэш тура курыкым курык ұлыл мучаштэ лумым оптэн тайлын волымым кэлыштараш лийэш. Тыглай курык шукужым чыла вэрэ үкэ, садлан курыкым төр вэрыштэ ышкэ ышташ вэрэштэш. Ышкэ ыштымэ курыкым ышташ тўналмаштэ эн ончыч пу сорым дэн оратам ыштыман. (3-а сўрөтым ончо). Вара ората үмбалам тўр-волак гайым ыштэн онгам шарэн шындаш күлэш. Тидэ тўр-волакым вара сэмьм вудым оптэн ийандыман. Тыгай курык эн сай лийэш, түгэ гынат, ыштэн төрлаташыжэ окса күлэш лийэш.

3-а сўрөт. Ийан курыкын пу дэн ыштымэ оратажэ.

лийэ
ыштэ
паш
мырты
дылма
ышты
тыгэ
могыр
төр г
рак й
ийанг
шлан

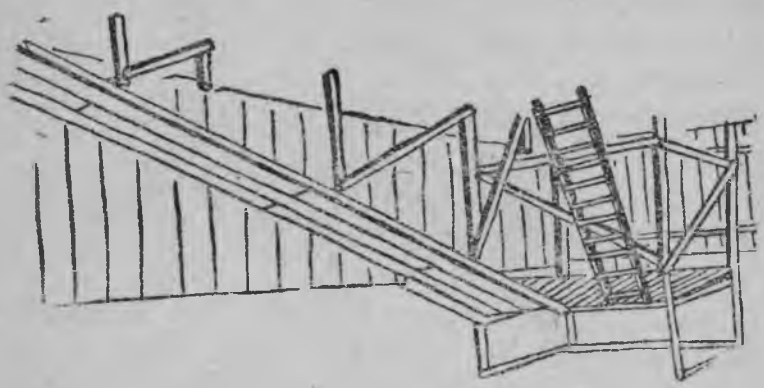
3-6 сўр
җул м
шында
тиде к
дыжкө

И
мын ь
гай л

КЫМ

тайы-
м ий-
лыш-
лу-
лий-
мумы
Тыгы-
ыкым
шты-
сорым
ората
шын-
м оп-
гы-

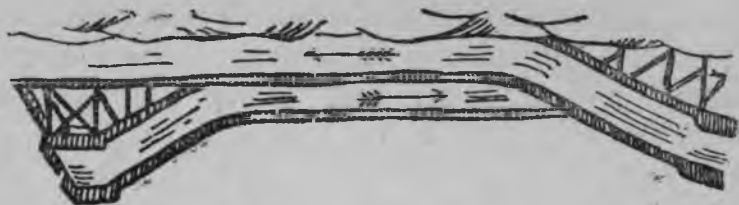
Ийан курыкым төр вэрыштэ вэс сэмынат ыштап лийэш. Лэвэ кэчэ годым лумым кугу мундыра гайым ыштэн чумыртылын йамдылаш күлэш. Вара ыштышап курык кутышым күлэш нарэ висэн налын чумыртыл йамдылымэ лум моклакажым радам дэнэ шындылман. Нунын умбач адак тыгай лум моклакам ыштылын тайылым ыштэн шындаш күлэш. Лумым тыгэ оптымо дэнэ курык лийэп. Курык умбал могырым (умбал лончым) вудыжгө лум дэн сайын, төр гына төрлэн шындаш күлэш. Мунчалташ утларак йаклака лийжэ манын вудым шавэн оптэн ийаңдэт гын, пэп сай лийэш. Тыгэ курыкым ышташлан окса ок күл.

3-б сүрэт. Ийан курыкын йамдылэн шуктымо пу оратажэ. Курыкын блүл мучашыжым (курык пундашыштэ) йыргашкэ гай ыштэн савырэн шындаш күлэш. Тыгэ ыштымэ дэнэ мунчалтышэ мунчалтэн волымыла тидэ кагырым вончэн кайа да курык дэкак толын савырнэн шуэш. Ордыжкө каймэ дэч ий корно тужвал түржым күкшүракым ыштыман.

Ийан курык күкшытшым, туражым шонымо сэмын ыштап лийэш. Күкшытшө тынарэ, туражэ тыгай лийжэ манын ойым пумаш укэ; иктым вэлэ

каласэна: курык туражым 45° дэч кугум ыштыман огыл—курук пэш тура лийэш.

4-шэ сүрэт. Ваш ыштымэ ийан курык.

Курыклан пу оратажым ыштэн йамдылмэкэ, ората ўмбалжым (шарэн пыштымэ онажым) ийандаи тўнгалман. Ийандашат мошташ күлэш. Вўдым тышкэ-тушко арам кышкыман огыл. Вўдым арам, кэлыштарыдэ шавэн оптымо дэнэ ий козыра лийэш, вўдшат лумыш кугун йара шупшалтэш, шуко күлэш. Курыкым сай гына ийагдэт гын, курыкышко (курук вуйышкыжо) күзэн вўдым шавэн опталаш күлэш. Вўд лум ўмбалнэ эркин волэн кайа, ийаг шинчэш. Вара сэмын тужэчынак вўдым оптыман. Ий лийын шичмэкэ вўд курык мучко йогэн волаш тўнгалэшат курык мучко ий лийын шинчэш. Тыгэ шавэн опталмэ дэнэ ийжат тўр, йаклака лийэш. Курыкышто ий утларак сай, йаклака, тўр лийжэ манын вўдым кас дэнэ шавэн опташ сайырак. Иуд вошт кылмэн шынчымэкэ эрлашым эрдэнэ адак вўдым шавэн оптыман. Ий ўмбалнэ улшо козыркажым да мойын сай гына тўрлэн эрыктыман. Вара сэмын күлэш лийэш гын, адак ик кана вўдым оптэн шындаш уто огыл. Мунчалтымэ годым курык гыч ўрдыжышко пўртын волымо дэч ийан корно кок тўрэш лумын оптэн кўкшакам

ыштыман. Күкшака вашкә ынжә шаланә, пәнгыдә лийжә манын вүд дәнак нөртән кылмыктарән шын-даш күләш.

Курыкыш күзашлан ик могырыштыжо йа курык шәнгалан лумым күнчән тошкалтыш гайым ышташ күләш. Курык күзымаштә йол йакләштмә дәч тошкалгыш нәргәшыжә ломыжым йа опшам шавән шындыман.

Курыкыш күзымә годым моло мунчалтышә йочалан мунчалташ ынышт мәпайә манын тошкалтышым курык ик могырышто, йа курык шәнгалан ыштымыжә утларак сай лийәш.

Ийан курыкым аралән ончаш сомылжат кугу огыл: поран дәч вара йа тыглай луман кәчә годым нәтырналт пижын шичшә лумым кольмо дән куән, ұштыр-вештыр дән сайын гына ұштын әрыкташ күләш. Адак жапын-жапын ийым уәмдашлан вүдым шавән оптыман. Моло сомыл укә.

Вүдым чүчкыдырак шавән опташ брканыман огыл—шукырак вүдым оптәт гын, ий лончыжо әрә күжгәмәш, курык пәнгыдә лийәш, вашкә ок шаланә. Тидым шәкланаш күләш.

Ийан курыкын ий лончыжо 5-7 сантимәгыр дәч вычкыж ынжә лий.

Курык ийандымә годым вүдым курык воктән тыш-туш арам кышкыман огыл: ий лийын шинчәшат мунчалташ толшо йоча-шамыч йакләштын камвозаш тўналыт, адак кид-йолым, пулвуйым да монь чот сусырташ лийәш.

Ийан курыкышто мунчалтымә сәмын шунгалтыш, шәлшә да мойын лийын шинчәш. Тыгайым вашкәрак

төрлатыман. Төрлаташлан вүдыш лумым оптэн, лаш гайым ыштэн шунгалтыш дэн шөлшымш нижыктэн пэтырэн шындаш күләш. Кылмэн шичмәкә козыражым төрлатэн адакат икана вүдым шавэн оптыман. Тыгә штымә дәнә ий адакат төр, йаклака лийәш.

2. Ийан шарәмдыкым (каток) ыштымаш.

Ийан шарәмдыкым (катокым) тыглай төр вэрыштә вүдым шавэн оптэн кэлыштарән ышташ лийәш.

Адакшә пийаштә, энгэрыштә, йэрыштә вүд кылмэн шичмәкә ийан шарәмдыкым амалдараш йөнжә утларак уло, ыштаныхат куштылго.

Тыглай төр вэрыштә (мландә үмбалнә) ийан шарәмдыкым ышташ йөсырак. Ийан шарәмдыкым ышташлан күләш нарә мландә кумдыкым висән налын лумжым чыла кышкән пытарән эрыкташ күләш. Укә гын, шарәмдыкым ийангдаш тунгалмә годым вүд лум вошт мландыш шумәш волән кайа. Лум йумалан мландыжә альә чот кылмэн шинчын эгыл, шокракак, садлан вүдым кугун шушын наләш. Тыгә лиймә дәнә лум үмбалаң ий ок погыно, вүдшат нәш шуко күләш лийәш. Тидым шәкланән мландә шарәмдык гыч лумым чылт эрыктән пытарыман. Чара мландә вашкә кылма, вүдым оптәт гын, ий вашкә лийын шинчәш, погына.

Вүд оптымо дәч ончыч ийан шарәмдыкым ышташлан йамдылымә мландә кумдыкәш чыла лопка вэрым, выньэмым, кугу-лакым да мойым ночко лум дән төрлән пэтыраш күләш. Төрлымәкә вүдым шавэн опталман. Тыгә ыштымә дәнә ийан шарәмдыклан йамдылымә мландыжә ик гай төр лийәш. Вара ижә ша-

рэмдык мучко вудым шавэн оптэн ийандаш тунгалман. Эн ончыч мландэ шарэмдыкшым вудым шыжыктэн нортат. Вара мландэ чот кылмэн шичшэ манын вуд оптымым ик жаплан чарнаш күлэш. Мландэ чст кылмэн шичмэкшэ вудым күлэш сэмын тэмэн оптыман. Мландэ шарэмдык гыч вуд ордыш йогэн ыжнэ кай манын шарэмдык йыржэ лумым оптэн күкшакам ышташ күлэш. Күкшака вашкэ шаланымэ дэч вудым оптэн кылмыктэн шындыман. Мландэ шарэмдыкым ийандашлан вудым касдэнэ опталмэ сайырак лийэш. Оптымо вуд кэлгычшэ 14-18 сантиметыр нэрэ лийман. Йужгынам чыла оптымо вудшым мландэ шупшын налэш, мландэ умбаланжэ кборган ий комжо вэлэ кодэш. Тыгэ лиймонггө, ий комжым шалатыл пытарэн, уэш вудым оптыман. Вуд кылмэн шинчэшат мунчалташлан пэш сай ийан шарэмдык лийэш. Ий күжгүтшым 14-18 сантиметыр нарэ погыктэн ыштыман.

Тыгылай ийан шарэмдыкым пийаштэ, йэрыштэ, энэрыштэ вуд кылмэн шичмэкэ ышташ пэш каньы лэ. Ий умбалан улишо лумым сайын гына эрыктымэкэ, козрам, ий моклакам до мойын күртнө кольмо дэн нүжын тбрлаташ күлэш. Вара вудым шавэн опталман.

Йужгынам йүкшгө-шокшо вашталтымэ годым ий кунытыргэн шинчэш, йа кугу шэлшэ лийын кайа. Тыгэ ыжнэ лий манын, ийан шарэмдык йыр-ваша пэл мэтр лопкытан канавым күнчэн шындаш күлэш. Изирак пийаштэ тыгай канавым ышташ күлэшыжэ укэ—ий шарэмдык кажнэ лукыштыжо ик мэтр лопкытан рожым шүтэн шындэт да йбра. Мунчалтымэ годым мунчалтышэ-шамыч нинэ канавыш йа рожыш

ынышт пурэн кай маньн йыржэ иктаж мо дэнэ авы-
рэн шындаш күлэш.

Вүд кылмән шичмэкэ-йочан шүмжө тарвана,
ийышкэ мунчалташ кайдэ чытэн ок кэрт. Ий пэнгы-
дылыкшым шынэн налмэ дэч посна мунчалташ кайат.
Йужгынам ий ок чытэ, пудыргэн кайа, мунчалтышэ-
шамычат вүдыш пурэн кайат. Садлан мунчалташ во-
лымо дэч ончыч ий пэнгыдылыкшым палэн налаш
күлэш.

Ий пэнгыдылыкшым тыгэ палыман: ий үмбак
кэрмычым шуэн кудалташ күлэш. Кэрмыч лупшалт во-
чмыла ий вошт шүтэн ок кай гын, ийштэ мунчалташ
лийэш, ий чыта. Ондаалатмэ дэч ий күжгүтшым, пэнг-
гыдылыкшым вэс сэмынат палаш лийэш. Сэр дэч лу
мэтр кутыш коклам висэн налын кугурак рожым шү-
тыман. Рожыш тойам альэ кандрам волдэн ий күжгү-
тшым раш палэн налаш лийэш. Ий күжгүтшө 9 сан-
тимэтр нарэ уло гын, ийышкэ мунчалташ волаш ли-
йэш, ий пудыргымо дэн ий йүмак пурэн каймэ дэч
лүдшаш укэ. 15-20 сантиметр күжгүтан ий үмбалнэ
мунчалташ, модаш да мойын нымогай лүдыкшө укэ.

Ийан вэрым аралэн ончымаштэ сомыл шукурак
лэктэш. Күлэш сэмын вүдымат шавэн оптыман, лу-
мымат эрээк эрыктыман. Кумда лопкытан шарэмды-
кыштэ лумым эрыкташ пэш йөсө. Йужо организатсэ-
шамыч ийан шарэмдыкым сайын гына ыштэн шын-
дэн умбакыжэ шот дэн күлэш сэмын аралэн ончаш
огыт мошто, йа брканат. Садлан йанвар—пэвраль
тылызыштэ ийан шарэмдыкшэ лум дэн чылт пэтыр-
налт шинчэш, пужла, нымолан йөрдымө лийэш. Сай
ыштымэ пашам локтылалтмэ дэч аралаш күлэш. Ий-

ан шарәмдыкымат аралыман: лум әркытан өрганы-
ман огыл, күләш сәмын вүдым оптән ийжимат уәм-
даш күләш.

Лумым тыглай кольмо, шүкәдылмә кольмо, адак
үштыр-воштыр дән әрыктыман.

Шүкәдылмә кольмым онга дән кугу совак гайым
ыштат. Тыгай кольмо 5-шо сүрәтыштә ончыктымо.

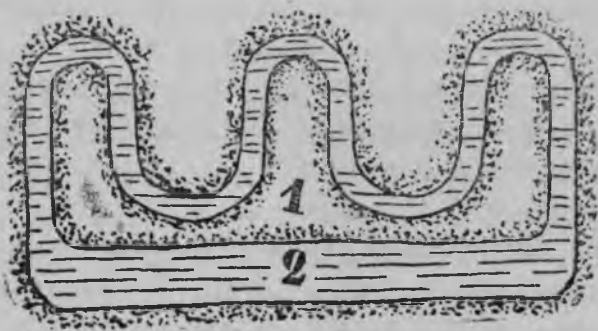
5-шә сүрәт. Шүкәдылмә кольмо.

Кугу лопкытан ийан шарәмдыкым арун кучыманшә сомыл шукак ләк-
тәш. Тыгай шарәмдыкым ышташлан йужгунам оксажат күләш лийәш.
Садаң тыгай шарәмдык олмәш изиракым ийан корно гайым ыштыман.
Тидә ийан шарәмдыкым тыгә ыштыман.

Йыргәшкә шарәмдыкым висән налын йыр-ваш
2-8 мәтр лопкытан корным ыштән йамдылаш кү-
ләш. Корнысо лумжым йандарын гына әрыктыман.
Вара корно үмбалжым вүдым оптән кылмыктарән ий-
аггдаш. Корногыч әрыктымә лумжым корно кок могы-
рәш чумырән кышкыман. Корнын ик могыржым (му-
чашыжым) 5 мәтр лопкытаным ышташ күләш. Сада
лопкарак вәрыштыжә мунчалташ вәлә огыл, түрлө
модыш дән модаш лийәш. Көргысө шарәмдыкыштә
лумым сайын гына тошкән лапландарат да түрлө мо-
модыш дән модашлан амалдарат (2 сүрәтым ончо).

Ийан шарәмдыкым йыргәшкә норманым вәлә ог-
ыл, моло түрлө норманымат ышташ лийәш. Кишкә
пушмо кыша гай (кыгыр-кагыр) түсаным ышташ

вэш онгай, пэш кэлша. Тыгай түсан ийан шарэмдыкым тыгэ ыштыман. Эн ончыч 5 метр лопкытан төр корным ыштат. Корным лум дэч чылтак эрыкташ күлэш. Тидэ корно воктэн (йыгырэрак) кишкэ нушмо кыша гай кагырым вэс корным ыштэн шындат. Кагыр корнын лопкышто $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ метр нарэ лийман. Вара вүдым шавэн оптэн кок корнымат ийангдэн шындат. Ийан шичмэкэ мунчалташат лийэш. Лопката корнышто түрлө модыш дэн модаш лийэш, ангысыррак корно үмбалам йол-йэчэ дэн вэлэ мунчалташ лийэш. Тэвэ тыгай ийан шарэмдыкым (катокым) ышташат пэш куштылго, аралэн ончашат жапыштак шуктэн мошташ лийэш. Тыгай ийан шарэмдыкым эрыктымаштэ лумжым, моцо шүкымат кок могырышко кышкэн чумырэн шындыман. Сандэнэ ийан шарэмдыкым аралэн ончаш нэлэ паша огыл манаш лийэш (6 сүрэтым ончо).

6-шэ сүрэт. Кишкэ гай ийан шарэмдык.

Одалаштэ ийан шарэмдыкым (катокым) ыштымэ годым вүдшым пожар машин шокш дэн колдэн ша-

вэдэт. Вудым пэш вик (тура) колдыман огыл. Шокш мучашыжым күшкө нөлдүмбө дэнэ вуд күш күзэн, лум, йа мландэ умбакэ йүр сэмым вола. Тыгэ шавэ-даш йөнжо укэ гын, вудым пэчкэ дэн кондэн шавэ-дэн онташ лийэш. 20 вэдра пурымо пэчкэм тэрыш шиндэн, вудым тич оптэн тэмаш күлэш. Вара күлэн вэрышкэ намийэн кондэн писынрак савырал шынды-ман (кумуктэн). Уло вудшө иканаштэ йогэн пыта, ийан шарэмдыкыштэ кумдан шарлэн пэш төр лийын кылмэн шинчэш. Тыгэ оптымо дэнэ ийжат пэш йа-клака лийэш. Күшнө ончыктымо үзгарышт укэ гын, вудым вэдра дэнат кондэн онташ лийэш. Вудым вэ-дра дэн онталмаштэ эн мүндүр мучаш гыч тўнгалын, пэнгэк чакнэн вудым кышкал оптыман. Тыгэ ышты-мэ дэнэ вуд онталмэ вэржэ ок тошкалт.

Ийан шарэмдыкыштэ ийым шымамдашлан вудым вуд шавымэ атэ (лэйка) дэнэ шавыман. Ийан корно (шарэмдыкышат) иканаштэ мучко вуд дэн лэвэд шич-шэ манын, кок-кум йын рат дэн шогалын, вудым иканаштэ кышкал онташ күлэш.

Ийан шарэмдыкышкэ вудым касдэнэ оптымыжэ сайрак лийэш. Вуд кышкалмэ гоным йүкштө-шок-шыжэ (тэмпература) 1 гыч 12° Сельсий лийжэ.

Вудым шавэн кышкаш тўнгалмэ дэч ончыч ийан шарэмдыкыштэ улшо шүкым, куштырам, пижын шич-шэ думым да мойын йандарын ўштын эрыкташ күлэш. От ўшт гын, ий йаклака ок лий, мунчалташыжат сай ок лий.

Ийан шарэмдыкым ыштымаштэ мунчалташ, йа мунчалтэн модашыжэ волгыдо лийжэ манын кэлыш-тараш тыршыман. Ийан шарэмдыкым волгалтараш-

лан элэктричэствэ эн сай. Элэктричэствэ укэ дэнэ понарым чүктэн волгатараш күлэш. Ийан вэрыштэ волгыдо лийжэ манын тыршыман, тул чүктышым чаманыман огыл. Волгыдо шагал лиймэ дэнэ ваш тукныман, йбралтман, чот сусыргыманашат чүккыдын лийэда.

3. Ломаш дэнэ ыштымэ курык.

Олалаштэ шукыжым тыгылай курыкым ыштыман. Лум дэнэ онга дэн ийан курык ыштап олаштэ йонжат укэ манаш лийэш (эртэн кайшэ мэшайат да мойын). Садлан мунчалтап курыкым ломаш дэн ыштат.

Ломаш дэн курыкым ыштапшап вэр шагал күлэш, моло йынглан ок мэшайэ, мунчалтэн чарнымэкэ тыгай курыкым погэн налалашат лийэш.

Тыгай курыкым ыштапшап ныл кужу ломашым йамдылыман. Ломаш кужутшо 10-15 мэтр, күжгүтшө 12-15 сантиметр лийжэ. Ломаш шүмжым эрыктап күлэш, чылт төр лийжэ манын пужар дэн пужарашат уто огыл. Кок ломашым пөрт, савар пырдыж воктэн тайылым ыштэн энэртэн шогалтап күлэш. Ломаш йыгырэ, коклажэ 50-70 сантиметр лийман. 30—45° дэч тура шогалтыман огыл. Вэс кок ломашыжым энэртэн шогалтымэ ломаш үлүл мучашэшыжэ шуйымо сэмын энэртэрэн пижыктап күлэш. Шуйымо вэржым, торлэн каймэ дэч, 50—70 сантиметр күкшытан мэнгым кырэн чараклыман. Мунчалтэн волап йаклака лийжэ манын ломаш үмбалжым вудым оптэн, кылмыктарэн шындап күлэш (7 сүрэтым ончо).

Тыгай курукышто мужурын-мужурын мунчалтыман. Ломаш үмбап коктын ваштарэш шинчын, кидым

ваш
дым
онгам
шук

пөр
шоп
опт
лэн
кы
вол

ш
шү

ваш кучэн мунчалтэн волат. Мунчалтэн волымо го-
дым вургэм ынжэ локтылалт манын ломаш торэшла
онгам пыштэн мунчалтат. Онгам пыштэн иканаштэ
шукынак мунчалтэн волаш лийэш.

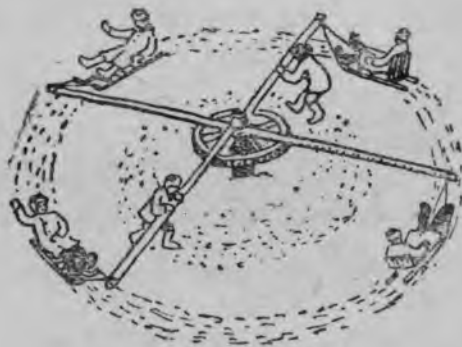
7-шэ сүрэт. Ломаш дэн ыштымэ кумык.

Иужгунамжэ кек кужу ломашым гына налын
пöрт пырдыжэш, йа савар воктэн тайылын энгэртэн
шогалтат. Мунчалташ йаклака лийжэ манын вудым
оптэн, кылмыктарэн ломашым ийандэн шындаш кү-
лэн. Камвозын сусыргымо дэч ломаш йумаланжэ шу-
кырак лумым чумырэн оптыман. Ломаш тайылын
волмыжо 30° дэч күкшö ынжэ лий.

4. Ийыштэ йыр-ваш мунчалтымэ модыш (карусэль).

Тыгылай луман вэрыштэ да ийан шарэмдыкыштэ
шонымо сэмын мэнгым кырэн шындат. Мэнгын күк-
шүтшö 1 метр, кужгутшö 8—12 сантиметр лийман.

Мэнгэ нундаш йыржэ ночко лумым оптат. Тыгай лум кылмэн шичмэкэ мэнгым йөрлмө дэч чот пэнг-тыдэмдэн шында. Вара мэнгыш тошто оравам чиктэн шындат. Тидэ оравашкэ иктым, йа кок 8—12 м^этр кужытан кугу варам, йа ломашым чот кылдэн шындаш кўләш. Вара ломаш мучашэшыжэ издэрым кылдэн ломашыжым (кугу варам) шўкэн пўртыктыман. Тыгэ пўртыктылмө дэнэ издэр йыр-ваш мунчалтэн коштэш (8 сўрэтым ончо).

8-шэ сўрэт. Йырваш мунчалтымэ модын.

Иужгунамжэ ик кугу варам вэлэ пэнгтыдэмдэн шындат. Ик мучашыжым кўчўкракым, вэсыжым кужуракым ыштат. Вара кужурак мучашэшыжэ издэрым кылдэн шындат, кўчўкрак мучашыжым шўкэн толыт. Ломаш йыр-ваш коштэш, издэрымат почэшыжэ нангайа. Тыгэ мунчалташыжэ пэш сай лийэш.

Луман вэрыштэ издэр йыр-ваш коштмаштэ корно кыша лийын шинчэш. Тидэ корным вўдым шавэн оптэт гын, ийандаш лийэш. Ийан корныштэ пэн талын мунчалташ лийэш.

II. Ийан курыкышто мунчалтымаш

Ийан курыкышто мунчалташлан түрлө түсан издэр кәлипа. Ийыштә мунчалташ ыштымә издэрын таганжә ағысыр лийман. Ағысыр таганан издэр ән сайлан шотлалтәш. Тыгай издэрым мунчалтымә годым күләш сәмын виктарән нангайаш лийәш, йаклака ийыштә пәш талын кайән кәртәш.

Издэр ук годым, панэрым, онгам, чыштам, уржа кылташ пыштән шинчын шәр тәммәшкә мунчалташ лийәш.

Мунчалташ түрлын лийәш: йолым ончыко шуйән издэрыш шинчын мунчалтән волыман, йа издэрыш лап возын (вуй дән ончыко) мунчалтән волаш лийәш (9 дән 10 сүрәтым ончо).

9-шә сүрәт. Издэрыш шинчын мунчалтымаш.

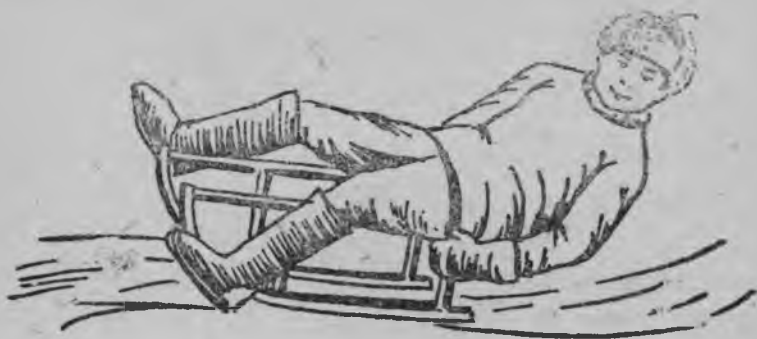
Мунчалтән волымо годым йолым издэр таган үмбалаң шогалтыман огул. Ваш түкнымашым чактарашлан йол әрәак йамдә лийжә.

Тэрым йол, кид, кап дәнә виктарән нангайаш мошташ лийәш. Пурла могырыш савырнән кайнәт

10-шэ сүрэт. Лан возын мунчалтыман.

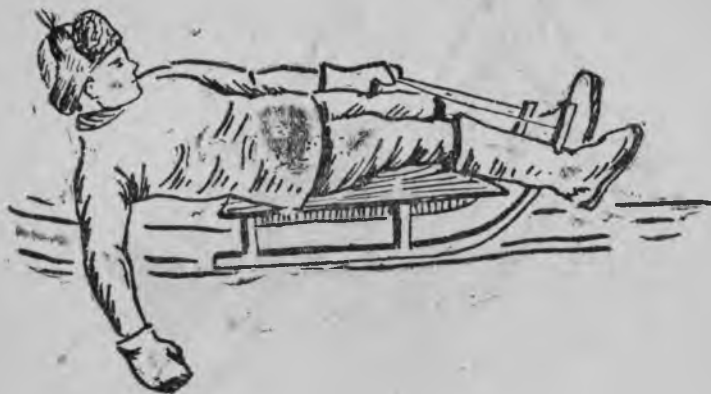
гын, нурла йол таганжым ийышкэ пызырэн шындэн иктаж кутышым шүдырэн кайман, вара тэр пурла вэк савырнэн коранг кайа. Шола вэк савырнымаштэ шола йол дэн виктарэн колтыман (11 сүрэтым ончо).

11-шэ сүрэт. Тэрым йол дэн виктарэн колдыман.

Издэрым кид дэн виктарэн колтымаштэ кидым сусыртымо дэч чот шэкланыман. Кугу пудам, кошар вуйан тойам, йа күртнѳо кошар вуйан тойам кидыни кучэн ийым корэн кайэн, шонымо сэмын издэрым савырал колташ лийэш.

Кап (могыр) дэн виктарэн нангаймаштэ издэр вуйжым пулвуй коклашкэ ишэмдэн, капым (могырым) шэнгэкла ик вэк (пурла, йа пола) кайэн вочмыла (шөрын) ыштэн тэр каймым виктарэн мошташ лийэш (12 сүрэтым ончо).

12-шэ сүр. Кид, кап дэн издэрым виктарэн колдымаш.

Пэш талын мунчалтэн волымым чарашлан издэр вуйжым кэнэта күшкө нөлталаш күлэш. Издэр таган шэнгэл мучашыжэ ийым корэн каймэ дэнэ издэр талын каймым чактарэт (14 сүрэтым ончо).

Ийан курыкышто тыгылай мунчалтымэ дэч посна иктаж үчашымашым ышташ гын, утларак онгай лийэш. Үчашымашлан тыгай онгайлыкым ыштэн шукташ төчыман: 1) ийан курыкышто вычкыж тойа дэнэ ыштымэ капка вошт (капка мэнгыш тўкныдэ) вик кайэн лэкташ, 2) тойаш сакымэ онгам кид дэн тўкнэн кайаш, 3) тойаштэ чиктэн сакымэ ушшым мунчалтэн волмо гоным шупшын кудаш налаш, 4) ийан курыкышто ныштэн кодымо үзгарым (ушшым, кўйым да мойын) мунчалтэн волмыла руалтэн налаш; тит дэч

13-шэ сур. Кап дэн издэр каймым вигтарэн колтыман.

посна моло модышымат шонэн лувтын модаш лийэш. Тыгылай мунчалтымашымат түрлө сэмын кэлыптараш лийэш. Издэрыш пулвуй йа йол үмбалаң шогалын мунчалтэн волмыжо пэш онгайын койэш. Мунчалтэн волымо годым издэрым шонымо сэмын савырэн колдаш, талын волэн каймым кэнэта чактараш, молымат учашымыла ыштылаш лийэш. Учашымыла ыш-

ТЫЛМ:
чатга
ТАЖ
ЖНЭ
ШЫНД
НАЛШ

Мод
шак
ман
шак
мыш
түн
кыш
дэ
куч

Тылмэ онгайлыкым каласымэ жапыштак шуктымыжым, чатган, сылнын ыштымыжым шынэн ончаллан ик-таж кок-кум судьям ойыраш. Нинэ судья-шамыч ка-жнэ ыштэн шуктымо онгайлыклан паллыкым шотлэн шындат. Эн шуко паллыкым налын кэртшыжэ модын налшылан шотлалтэши.

14-шэ сүрэт. Талын каймым чактарыман.

Адак „эстафета“ манмэ модыш дэн модаш лийэш. Модаш тунгалмэ дэч ончыч чыла модшо-шамыч кашаклан шэлалтыт. Кажнэ кашакыштэ 3—5 йын лийман. Уло кашаклан ик издэр вэлэ күлэш лийэш. Кашак йыда ышкэ номыржо лийэш (икымышэ, кокымышэ, молат). Модым икымышэ номыран кашак тунгалэш. Увэртыш пумым шижмэкэ икымышэ кашакыштэ ик модшо мунчалтэн вола да жапым эртары-дэ содор курыкыш күзэн издэржым вэс модшылан кучыктэн нуа. Вэсэ модшыжат содор мунчалтэн во-

лаш толаша. Волмэкыжэ содор курыкыш күзэн из-дэржым кумышо модшылан кучыктэн пуа, умбакыжат тугак. Икымышэ капакыштэ улшо модшо шамыч чыланат мунчалтэн волымэкэ волаш-күзаплан эртарымэ жапым лүмын ойырымо йынг (судья) палэмдара. Вара кокымышо номыран кашак модэш. Тидэ кашакат мынбар жап күзаш-волаш эртармыжым, шагатым ончэн, садыгак палэмдарат. Вара кумышо кашак модэш. Чыла кашак мунчалтэн волымэкэ волаш-күзаш пытарымэ жапшым шотлэн налыт. Күзаш-волашлан эн шагал жапым эртарышэ кашак модын напышлан шотлалтэн. Ийан курыкышто мунчалтымыжэ кап-кылым тазанда пэнгыдэмда, ушым писэштара, могыржат утларак лывыргэ лийэш. Эн кугу пайдажэ курык күзыма гыч лэктэш. Курык почэш мунчалтэн волаш пэш сай, йывыртэн, воштыл волат. Курыкыш күзашыжэ нэлырак, брканымыла күзат. Түгэ гынат курыкыш күзымыжб кап-кылым утларак пэнгыдэмда.

III. Иол-йэчэ дэн мунчалтымаш.

Йол йэчэ дэн мунчалтымаш нэргэн шуко кнагаштэ возэн пумо. Чыла күлэшыжым тудо кнагаштэ палэн налаш лийэш. Тидэ кнагаштэ йол-йэчэ дэн мунчалташ тунэмшэ-шамычлан күчүкракын гына ойым пуаш шонэн возэна.

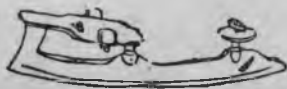
I. Ышкэ ыштымэ йол-йэчэ.

Йол-йэчэ дэн мунчалташ тунэмшэ-шамычлан лапка, куштылго, канбылын чийман йол-йэчым налын пуман. Йол-йэчэ таган үдүл могыржым бгө дэн йыгэн лодэмым ыштыман, түржым писэмдыман.

Мунчалташ тунэмшэ-шамычлан „Снэгурочка“ луман йол-йэчэ пэш кэлша. Тыгай йол-йэчэ дэн ийыштэ вэлэ огыл, тыгылай, сайын гына лапландарымэ лум үмбаланат мунчалташ лийэш. Садлан тыгай йол-йэчым йоча-шамыч пэш йоратат (15-шо сүрэтым ончо). Пужыжым „Нурмис“ луман йол йэчэ дэнэ мунчалтымыжэ шуэш. „Нурмис“ йол-йэчэ дэнэ тыглай мунчалташ вэлэ огыл, ий үмбалан түрльö онгайым ыштылаш лийэш.

15-шэ сүрэт. „Снэгурочка“ луман йол-йэчэ.

16-шэ сүрэт. „Нурмис“ луман йол-йэчэ.

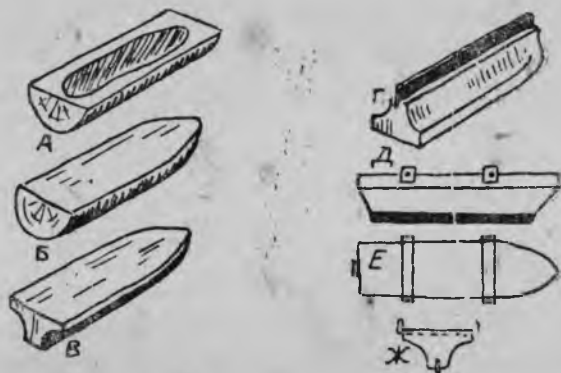
Тыгай луман йол-йэчэ дэч посна адак моло түсан, түрлө луман йол-йэчэ улыт. Нунын нэргэн палэн налашлан лумын лукмо кнагам лудын ончыза. Тидэ кнагаштыжэ йол-йэчым ышкэ ышташ йонжым вэлэ ончыктэн пуэна.

Икымышэ йөн.

Йол-йэчым ышкэ ышташлан куэ пу сорым, күртноö воштыр, вычкыжрак шипан күртноö күлыт.

Йол-йэчым ышташ тунгалмаштэ эн ончыч портышкэм йа ката (ботинка) пундаш кутыш виса нарэ куэ пу сорым дэч кок катышым (пучкышым) пучкын налаш күлэш. Вара нинэ катышым 17 сүрэтэш ончыктымо сэмын шумжым эрыктэн локшич налман. Калып үлүл могорыштыжо калып мучко пилкэ дэн пуч-

кын лодэмым ышташ күлэш. Тидэ лодэмышкэ калып кутышан күртнӧ пүчкышым ишыктэн пуртэн шындыман. Күртнӧ түржым пэл сантиметр түжвалнэ кодэн ишыктэн шындаш күлэш. Вара күртнӧ ончыл мучашыжым пэл онганым ыштэн кошартэн, кок вэрэ

17-шэ сур. Йол йэчым ышкэ ыштыман.

изирак рожым шүтэн шындыза. Күртнӧ калып дэн ваш пижыктэн шындашлан күртнӧ катышыштэ улшо рожлан тура катышыштат рожым шүтыман. Тыгэ ыштэн йамдылымэкэ күртнӧ калыпыштэ улшо лодэмышкэ ишыктэн пуртэн шынден, рожлашкыжэ кок пудам чыкэн, вошт лэкшэ пуда кошар мучашыжым кагыртэн чөт чымэн шындаш күлэш. Күртнӧ лунгэн ынжэ кошт манын шекланыман.

Йол-йэчым йолышко тыгылай кандра, йа шүштө дэн кылдэн шындыман. Кылдышым ышташлан калыпыштэ кок мучашыжэ (ончылнат, шэнгэлнат) кок йыгырэ рожым шүташ күлэш. Нинэ рожышко күртнӧ воштырым вошт чыкэн луктын мучашыжым онго гайым ыштэн пүтырэн шындыман. Йол-йэчым йолыш

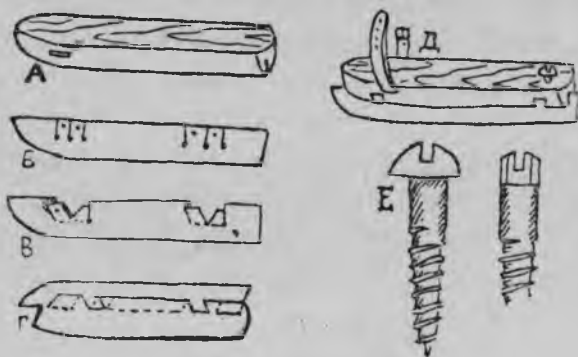

калып
шын-
нә ко-
ончыл
к вәрә

пидмә годым тидә онгышкыжо кандрам, йа шүштым
вошт луктын, сайын гына пидын шындаш лийәш.
Йол-йәчә гыч йол шәнгәкыла йакләшт каймә дәч шәнг-
гәланат кандра дән онгтым ыштымә утларак сай
лийәш.

Кокымышо йөн.

Тидә йөн дән йол-йәчым ышташлан икымышә
йөн нәргән каласымаштә ончыктымә үзгарлыкак кү-
дыт. Ышташыжат тугак ыштыман. Ойыртышыжо
күртнө лопкыт коклаштыжә вәлә лийәш—күртнө
кугурак лопкытаным шындат (18 сүрәтым ончо).

18-шә сүр. Вәстүрлын йол-йәчым ыштыман.

дән
ә ул-
Тыгә
о ло-
кыжә
ашы-
ртнө

үштө
калы-
) кок
күрт-
онго
лыш

Кокымышо йөн дән йол-йәчым ышташ тўнгалма-
штә ән ончыч йол-коптак (портышкәм, йа пашмак
пундаш) виса нарә кок пу пүчкышым йамдылаш кү-
ләш. Калыи үлүл могыржым пәл онганым ыштән пу-
жарән налман. Вара пәчкә шыдышым ышташ йөрнө
күртнө катышым пүчкын налаш күләш. Күртнө

катышын күжгүтшө 2—3 сантиметр, кужытшо—30 сантиметр, лопкытшо 5 сантиметр лийман. Күртнө катыш күшүл түрыштыжө 18-шә сүрәтыштә ончыктымо сәмын рожлам шүтән шындат. Лапчыкшым вара калыплан кагыртән кәлыштарымкә пуда дән кырән шындыман.

Тыгай йол-йәчым йолышко кандра йа шүштө дән (икымышә йөнүштө каласымә сәмын) пидын шындаи лийәш.

Күртнө лапчык уло гын, пидышым вәс сәмынат кәлыштараш лийәш. 5 сантиметр кужытан, 0,8—1 см. күжгүтан, пәл онган вуйан винтым калыпышкә пашмак-таганлан тура винтылән шындыман. Винтә вуйжым кок мogyрым бгө дән пүчкын налаш күләш. Пашмак-таганәшыжә винтә вуйлан тура рожым ыштат, вара күртнө лапчыкым кырән шындат. Винтә вуйым тидә рожышко чыкән савырән шындымә дәнә йол-йәчә ок мучыштаралт. Йол-йәчә нәржым пидын шындашлан калышыштә рожым шүтән шүштым пижыктән шындыман (18 сүрәтым ончо).

Кумышо йөн.

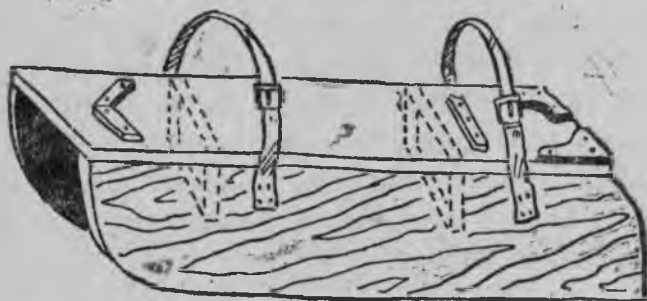
Кумышо йөн дән ыштымә йол-йәчә ийан курыкышто мунчалташлан вәлә йөра. Тыгылай йол-йәчә (ик таганан) дән ийан курыкышто мунчалташ моштышо вәлә мунчалтән кәртыт. Садлан ийан курыкышто мунчалташлан издәр гай түсан (кок таганан) йол-йәчым ыштыман.

19 сүрәтым шинән ончән тыгай йол-йәчым ыштатш йөсө огыл.

по—30
үртнѳ
ончык-
кшым
да дэн

тѳ дэн
ындаш

сэмы-
0,8—1
ышкэ
Винтэ
үлэш.
и ыш-
Винтэ
дэнэ
идын
м пи-

19-шэ сүрэт. Идэр тусан йол-йэчэ.

Йол-йэчэ дэн мунчалташ тунэмаш тунгалшылан кучык ой.

Йол-йэчэ дэн мунчалташ тунэмаш тунгалмэ го-
дым эн ончыч йол-йэчэ йол гыч ынжэ мучышто ма-
нын шекланаш күлэш. Пэрвой лэкмаптак йол-йэчэ
чүчкыдын мучыштэдылаш тунгалэш гын, мунчалты-
шын кумылжо вола, өрканаш тунгалэш, шыдат лэк-
тэш. Садлан йол-йэчэ кылдышыжым чот пидын шын-
дашлан сайын гына кэлыштарыман

Мунчалташ тунэмаш тўналма годым йол-йэчим пидын тбр шогэнат мошташ ок лий. Садлан ийышкэ мунчалташ волымо дэч ончыч иёргыштө йол-йэчим пидын тбр, пэнгыдын шогаш, кошташ, важык кай-мым тбрлэн мошташ изиш тунэмаш күлэш. Тунэ-машланжэ 20-30 минутат сита. Түгө лэктын лапландарымэ лум ўмбалнэ йа йол корно ўмбалам мунчалтэн тбчэн ончэт гын, утларак сай лийэш. Йол пэнгыдэм-дымэк ижэ ийышкэ мунчалташ волыман.

Ийыштэ йол-йэчэ дэн мунчалташ пэш вашкэ тунэмаш лийэш. 2-3 кэчэ гыч йоча йэчэ дэн лывыргын мунчалташ тўналэш. Мунчалташ моштышо полшымо дэнэ титдэчат вашкэрак тунэмаш лийэш.

Йол-йэчэ дэн мунчалташ тунэмэкэ йужо йоча варажым талын кайаш тунэмаш тбча, вэсышт түрлө онгайлыкым ыштылаш тунэмаш нижыт. Йол-йэчэ талын кайаш тунэмашлан ўчапымашым (сорэвнованьэ) ышташ күлэш, онгайлыкым ыштылашыжэ—вэсым ончэн тунэмаш лийэш.

3. Ийыштэ йол-йэчэ дэн мунчалтэн модмаш.

Ийыштэ йол-йэчэ дэн тыглай мунчалташ вэлэ огул, түрлө модыш дэн модаш лийэш. Ий ўмбалам шукужым „хоккэй“ лўман модыш дэн модыт. Тидэ модыш пэш сай гынат, ийан вэржэ пэш кумда лопкытан, модыш ўзгарлыкшпат шэргакан күлыт. Садлан йаллаштэ ыштымэ изирак ийан вэрыштэ тидэ модыш дэн модаш йбнжө увэ. Йаллаштэ тидэ модыш дэч послат шуко модыш уло. Ийан шарэмдык (корно түсан) лиймэкэ түрлө модыш дэн модаш лийэш—йолдапыштым ончылташ тбчэн кайаш, эстафэта, горэлки лў-

ол-йэчым ман да мойын модыш дэн модаш лийэш. Кэнгэжысэ
ийышкэ модышым тэлымат ийыштэ мунчалтэн модаш лийэш.

ол-йэчым Мунчалтэн модмаштэ чыла йоча шамыч модышт,
ык кай-брдыжэш кодын ончэн шогышо ынжэ лий, чылалат
Тунэ-нат мунчалтэн модашыжэ эрык лийжэ.

апланда Модыш дэч посна ийыштэ йол-йэчэ дэн мунчалты-
унчалтэн шыла түрлө онгайлыкым ыштылаш лийэш.

ыггыдэм- 1. «Кышкэ.» Мунчалтышэ-шамыч почэла ратдэн
вашкэ шогалын, ваш кидым кучэн, „рүж“ тарванэн мунчал-
лывыр-тэн кайат. Иктаж коклам кайэн, ончык кайшыжэ
оштышо мунчалтэн кайшыла кэнэта шогалын, молыштым са-
лийэш. вырмыла ышкэ кидшым шуншын мучыштара. Мо-
о йоча лышт тудо дэч ойырэн кугу тыртыш гайым ыштэн
т түрлө савырнэн мунчалтэн кайат.

йэчэ та- 2. Тупэлья курыжмаш.

нованьэ) 3. Уштыр воштырым кушкыжын курж-
—вэсым маш.

маш. 4. Мужырын курыжмаш. Мунчалтышэ-шамыч
и вэлэ коктын йа кумытын кидым ваш кучэн, шонымо вэ-
мбалан рышкэ ойырлыдэ мунчалтэн мийэн шуаш тыршат.

Тидэ 5. Кум йол дэн куржмаш. Кок мунчалты-
лоп-шым йыгырэ шогалтэн кӱргылан толшо йолжым шак-
Садлан лак лу да пулвуй дэч кӱшнырак (кок вэрэ) пидын
модыш шындат. Тыгэ кум йолан лийын, ончыктымо вэрышкэ
эч пос-ойрлыдэ мунчалтэн мийэн шуаш кӱлэш.

түсан) 6. Шӱдышым пӱртыл коштыктымаш.
шыш-Мунчалтышэ-шамыч шӱдыш дэн изирак тойам налын,
и лӱ-мунчалтэн кайшыла шӱдышым пӱртыл нангайэн та-
насат. Ончыктэн каласымэ вэрышкэ шӱдышым он-
чыктымо жапыштак пӱртыл намийэн кондыман.

7. Портышкэм йа пашмак нэрым кидыш
кучэн курыжмаш. Пурла кид дэн, пурла йол паш-
мак нэрым шола йол пашмак нэрым шола кид дэн
кучэн мучыштарэн кайат.

8. «Пистолэт». Талын мунчалтэн кайшыла
ик йолым пұгыртэн шинчын, вэс йолым ончыко шу-
йэн мунчалтэн кайат (20 сұрэтым ончо).

20-шэ сұрэт. Пистолэт.

9. «Варасим (Варасэнгэ)». Талын мунчалтэн кай-
шыла ик йолжым изиш пұгыртэн, вэсыжым шэнга-
кыла тура шуйэн, кидшым кок мogyрыш шаралтэн
жайык чэнгэштымыла мунчалтэн кайат. (21 сұрэтым
ончо).

10
чала ш
мунчал
дым с
калдэ
нат чү
1
тэ ик
чашы
шыжо
коры
та. К
ик му
күжгі
Моде

идыш
ол паш-
ид дэн

йшыла
ко шу-

21-шэ сүрэт. „Вараксим“.

10. «Пойэзд» Мунчалтышэ шамыч почэла-почала шогалын, вап кыдалым кучэн, иканаштэ талын мунчалтэн кайаш тарванат. Мунчалтэн каймэ годым ончылно кайшэ йолташ кұштымө почэш (шүни-калдэн колда йа иктажэ вэсэ дэн палэмдара) чыланат чўчырнэн мунчалтэн кайат.

11. Клэнча поктымаш. Ийан шарэмдыкыштэ иктаж 50-100 мэтр кутыш коклам висэн кок мучашыштыжат корышым корэн шындат. Ик корышыжо модаш тўнгалмэ вэрым (старт) палэмдара, вэс корышыжо модыш пытарымэ вэрым (финиш) ончыкта. Кажнэ модышын тойа дэн клэнча лийман. Тойа ик мучашыжэ кагыр лийэш гын, сайрак; клэнчажат кўжгырак йандау дэн ыштымэ гын, шуқырак чыта. Модаш тўнгалашлан модаш тўнгалмэ вэрыштэ корыш

кай-
нга-
лтэн
этым

мучко рат дэн клэнчам шогалтат, клэнча шэнгалнэ модшо-шамыч тойам кучэн шогалыт. Увэртыш лий-мэкэ чыланат иканаштэ тарванэн ышкэ клэнчажым тойа дэн йа пэрэн, йа шүкэн-шүкэн модаш пытарымэ вэрышкэ моло дэч вэшкэрак намийэн кондэн шукташ тыршат. Йөрлын кайшэ клэнчан озажэ-модын ышкэрт манын, модма гыч ойырлэн лэктэш. Модаш пытарымэ вэрышкэ ышкэ клэнчажым моло дэч ончыч кондэн шуктышыжо модын налшылан шотлалтэш.

Клэнча олмэш кэрмычымат анысыр вуйжо дэн шогалтэн модаш лийэш.

IV. Ийыштэ модмаш.

Ий үмбалнэ түрлө модыш дэн модаш лийэш. Тидэ кнагаштыжэ ныл модыш нэргэн вэлэ каласымэ. Нинэ модыш «спортивный» модышлан шотлалтыт.

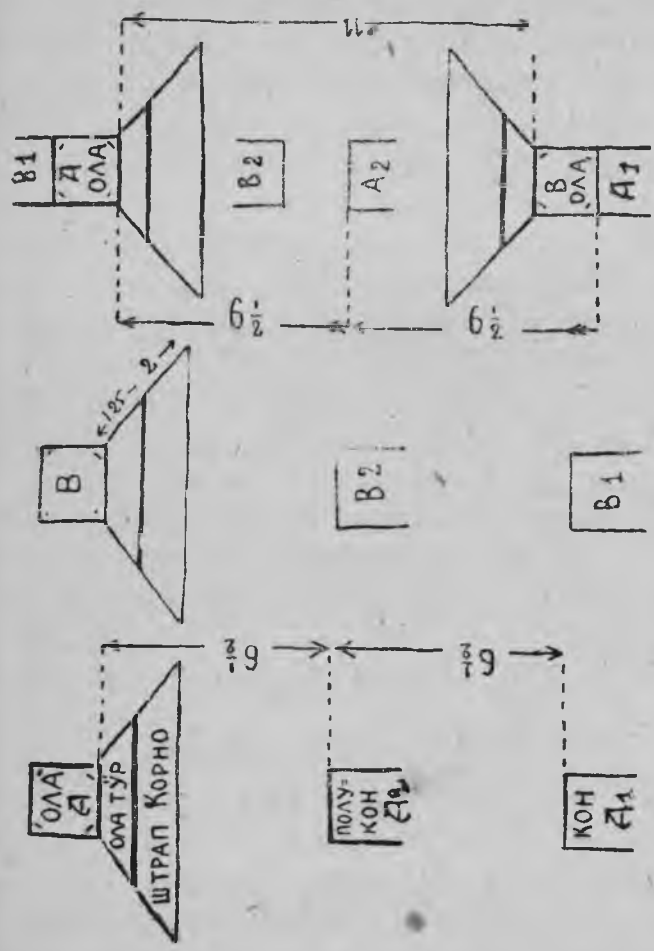
1. Панга дэнэ модмаш.

Тидэ модышым чыла вэрэ шинчат. Садлан модыш радамым каласаш күлэшыжэ үкэ. Модашлан вэрым күлэш сэмын амалдарымэ нэргэнжэ кучыкынак каласыдэ ок лий.

Ик сэм дэн модмаш вэрым йамдылмаш. (22 сүрэтым ончо). Эн ончыч 2 мэтыр кутышай, 2 мэтыр лопкытан кок модыш вэрым, корышым корэн йыгырэрак йыр авырэн шындыман. Тидэ авырымэ вэржым „ола“ манына. Тидэ квадрат кбрыштыжб вапштыш корышым (диагональ) корэн шындат. Тидэ корышым „ола“ ончыл корыш дэч 3,25 мэтр кокламштэн корэн шындат. Нинэ корыш мучаныжым то-

рәш корышым корән вәш ушаш күләш. „Ола“ ончыл корно дәч 1,25 см. коклам кодән йыгыр корным „штрап корно“ манмым корән шындат. «Ола» ончыл корно дәч штрап корно коклажә «ола» вәктә

1 сүм. 2 сүм. 22-нә сүрәт. Паяга дән мөдәһләш мөдмәш вәрым йәмәдләш.

“вәр” маналдәш. Штрап корно дәң вәш-ыштыш корыш мучашым вәш ушымо корыш коклажә „түжвал ш ар-рәмдык“ манын лүмдалтәш. Корыш лопкытшо 8

см. лийман. Мундыр гыч ужын палашлан корышым кантэ чийа дэн чийлаташ күлэш. Штрап корно ұм-балан пушкыдо лумым (лончо гай) оптэн шындат. Лум лончыжо 10 см. лопкытан, $1\frac{1}{2}$ см. кэлгытан лийман.

„Ола“ ончыл корно дэч $6\frac{1}{2}$ мэтр коклам кодэн корышым корэн квадратым авырэн шындат. Тидэ квадрат пэл кон маналдэш. Вара „ола“ ончыл корно дэчын 11 мэтр коклам кодэн тыгайымак вэс квадратым корышым корэн авырэн шындат. Тидэ квадрат кон маналдэш. Квадраг кутышыжо 2 мэтр, лопкытно 2 мэтр лийман. Кон дэн пэл-кон манмэ квадратым лум ұмбалан ыштыман. Тойа кудалтымэ годым йол йаклэштмэ дэч лум ұмбакинэ опшам йа шокпо ломыжым шаваш күлэш.

Кокымшо сэмжэ (22 сүрэтым ончо). Квадрат да мойын ик сэм дэн ыштымэ шот дэнак ышталтыт. Ойыртышыжо тыгайэ: ик сэм дэн модаш вэрым йамдылмаштэ квадрат-шамычым йыгырэ (рат шот дэн) ыштат, вэс сэм дэн ыштымашыжэ квадрат шамычым вапштарэш ыштэн модашлан кэлыштарат. Моло ойы-ртышыжо укэ.

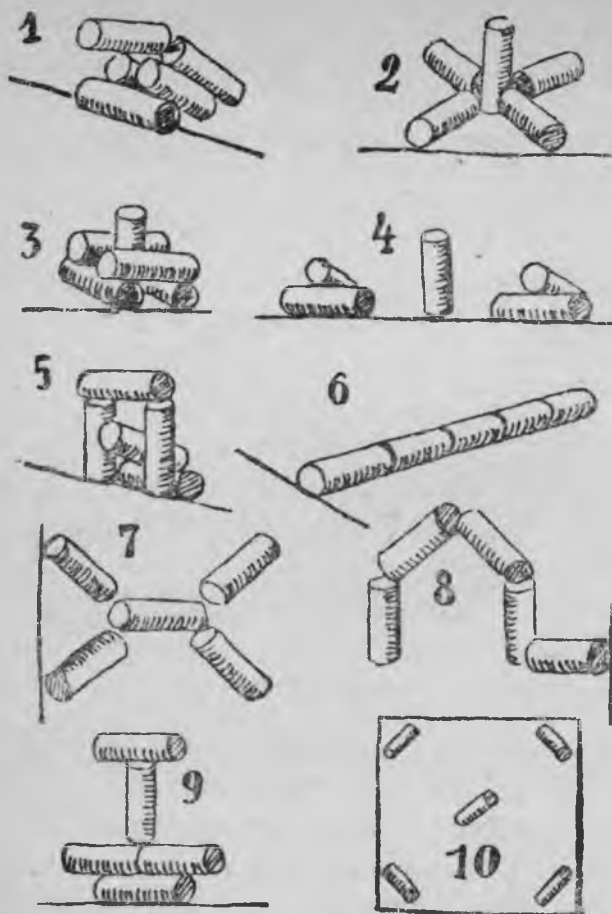
Панга шындылмэ сэмжэ 23 сүрэтыштэ ончыктымэ.

2. «Кэгли“ лүман модыш

Иканаштэ 2-10 йэнглан модаш лийэш. Модно шамыч кок кашаклан шэлалтыт.

Модашлан 15-20 мэтыр кутышан, $1\frac{1}{2}$ мэтр лопкытан ийан корным ыштэн йамдылаш күлэш.

Модашлан күлэш ұзгарлыкшэ тыгай лийман: 5-9 нарэ 20-25 сантиметр күкшытан, 5-7 см. күжгытан тур күлэш. Нинэ турым модшыла пэрэн

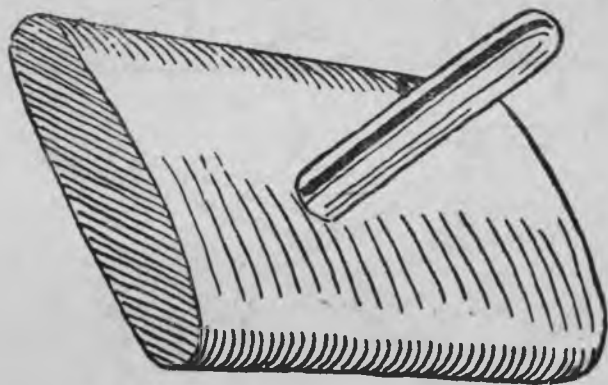

23-шә сүрәт. Пангам шындылмә сәмжә (фигуры).

1. Топ.	2. Шұдыр.
3. Тарә.	4. Артилэрий.
5. Пулэмәт пыжакш.	6. Шокта.
7. Рака.	8. Сорла.
9. Әроплан.	10. Сәрмаш.

ойырлыктән шуашлан күжгә она дәч иктаж 1-3 ныл
углан катышым пүчкын налаш күләш. Катышын ку-
тышыжә 20 сантиметр, лопкытно 30 сантиметр лий-

ман. Катыш покшэлныжэ күчүк тойа дән вургым ышт
таш күлэш. Вургыжо вашкэ ынжэ лэктын воч мань
ик мучашыжым (пу катыш көргыш пургән шындым
мучашыжым) күжгыракым ыштыман. Умбақыжэ тыг
ыштымэ пу катышым пэрыш (биток) маньна (24 сү
рөтым ончо).

24 сүр. Биток.

Модыш радамжэ. Ийан корно ик мучаштыжэ
ныл лукан сэм шот дән турым шогалтылыт. Сэмжэ
квадрат гай лийэш. Квадратын ик лукшо модшо-ша
мыч ваштарэш шогалтымэ лийман. Турым шогалтыл
пытарымэкэ ийан корно вэс мучашыжэ корышым он
чэн модшо-шамыч модаш йамдылэн шогалыт. Модаш
түңалмэкэ почэла-почэла пэрышым (битокым) турыш
логалташ тыршэн шуаш түңгалыт. Пэрышым вурго
гыч кучэн, кугун солалтэн шуман. Пэрыш ий үмба
лан йаклэшт тбрштыл кайэн түр дэк мийэн пэрнэн
(логалтэт гын), иктажэ кок-кум турым йөрлыкта. Пэ
рышым кудалтэн моштыдымыжо логалдэнат ок кэрт.

Йужы
кайа
йөрль
Т
даш л
икым
пэрыш
тудо
даш т
на пэ
кум к
Тидэ
пэрыш
жо ук
уэш т
лыкты
кашав
Тыгай
налыш
Т
аш л
«
дән м
И
шан,
корэн
Йошк
карап
мын
шынд
лажэ

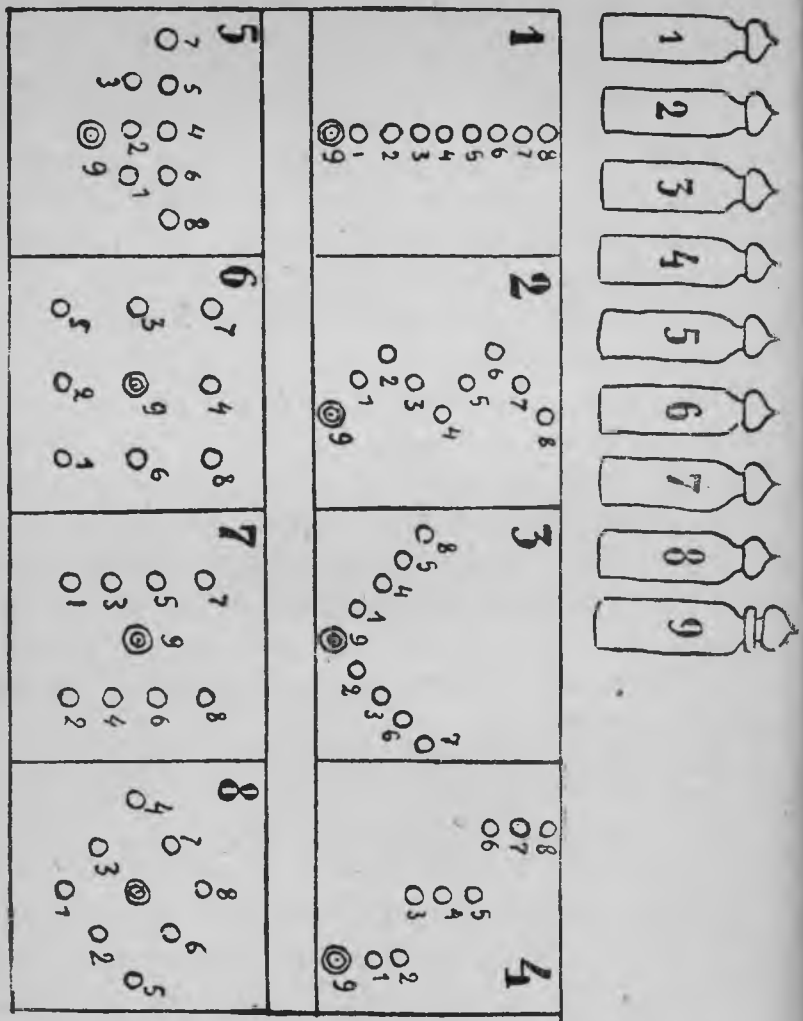
Иужыжын кид гыч пэрышыжэ (битокшо) мучыштэн кайа да ок логал. Садлан моло дэч шуқырак турым йөрлыктэн кэртшыжэ модын налшылан шотлалдэш.

Тидэ модышым кок кашаклан шэлалтынат модаш лийэш. Кашак шот дэн модмо годем эн ончыч икымышэ кашак ончыкак кэлшэн каласымэ шот дэн пэрышым шуэн колдэн пытара, вара вэс кашакшэ тудо нормымак шуктэн пэрышым шуэн колда. Модаш тўгалмэ дэч ончыч кажнэ модшылан мынбар кана пэрышым шуэн кудалдашлан икана, кок кана йа кум кана гыч) нормым ыштэн кэлыштарэн шындат. Тидэ нормо шот почэш модшо-шамыч почэла-почэла пэрышым шуэн кудалдат. Йужыжо логалтат, йужыжо укэ. Пэрыш логалмэ дэнэ йөрлын вочшо туржым уэш тошто вэрышкыжак шогалтыман. Кажнэ йөрлыктымө турлан логалтэн моштышо модшыжо ыпкэ кашаклан ик модыш палым (очокым) модын налэш. Тыгай модыш палым шуко налшэ кашакшэ модын налшылан шотлалтэш.

Тидэ каласымэ модыш радамжым вэсэмдэн модаш лийэш.

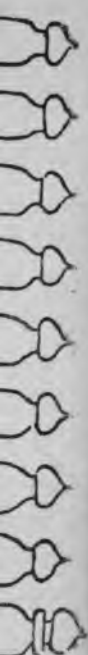
«Кэгли» лўман модыш радамжым вэсэмдэн модмаш.

Ийан шарэмдыкыштэ ныл углан, 2 мэтыр кутышан, 2 мэтыр лопкытан вэрым (квадратым) корышым корэн авырэн шындыман. Тидэ авырымэ вэрыштэ Йошкар Армиыштэ тунэмме йа тыглай годем йошкарармэйсым да командирыштым шогалтымэ радам сэмын шогалтыман. Турым 1 гыч 9 маркэ сипырым шындэн номыроватлаш кўлэш. Тур шындылмэ коклажэ тур кутыш нарак лийман (25 сўрэтым ончо).

25. сурат. „Кәгли“ турым шогалтылмә сәмжә.

1. Почәла шогалтылмә. 2 Кишкә. 3 Кайык түш-
ка. 4. Шынчыр. 5. Кум угылан сәм. 6. Кубик. 7 Ныл
углан сәм. 8. Ромб.

Модаш тўналмә дэч ончыч кажнә кашаклан лу кана гыч кудалдән шуаш кәлшат. Лу кана кудалтән вочмым модшо-шамыч ышкә коклаштыжә пайлат— йужыжлан ик кана гыч, вәсыштлан кок кана гыч кудалтән шуаш логаләш.

Вара икымшә кашак тўналтыш шот дән шындымә сәмым пәршым кудалтән шуән, тудым йөрлыкташ тырша. Турым ораньәк йөрлыкташ тәчат. Лу кана кудалтән шумо дәнә тур ораньәк йөрлын возын, йа шогән кодшо уло гынат, ик сәмжә пытарымылан шотлалтәш. Ик сәм шот дән шогалтылмә тур чыланат йөрлын вочмәкә, кудалдән шуашыжә альбат уло гын, вәс сәмын шындән кудалтән шуаш уло шотшым пәрышым кудалтән шуән шуктат.

Икымышә кашак лу кана пәрышым шуән пытарымәкә, вәс кашак модаш тўналәш. Кокымышо кашакланат тўналасшлан туржым икымышә сәм шот дән шогалтән пуат. Кокымышо кашак лу кана пәрышым шуән модын пытарымәкә икымышә кашак модаш тўналәш.

Кажнә йөрлыктән шумо турлан ик модыш палым (очокым) налмылан шотлалтәш. Садлан модмо годым шуқырак турым йөрлыктарән шуаш тыршыман.

Иктаж кашакшә тур шогалтылмә чыла 8 сәм шотым модын пытарымәкә партий пытарымылан шотлалтәш. Вара вәс партийым модыт. Кок партийым модын пытарымылан ән шуко турым йөрлыктән кәртшә (шуко очокым модын налшә) кашакшә модын налшылан шотлалтәш.

3. „Кльок“ лўман модыш.

„Кльок“ лўман модыш дэн модашлан 30-50 сантиметр кужытан тойам йа «кэгли» лўман модышлан йёршө пэрышым (битокым) ыштэн йамдылаш күләш. Ййан шарэмдыкшэ 20-50 мэтр кутышан, 6-8 мэтыр лопкытан лийжэ. Ййаң шарэмдык покшэлнэ ныл угылан, 1 мэтыр кутышан, 1 мэтыр лопкытан вэрым корышым корэн авырэн шындыман (квадратым ыштыман).

Вара шэрэвам луктын налын панга коштыктышым ойыраш күләш. Модаш тўнгалашлан квадрат ончыл көргышкыжө изирак пангам шындат. Тидэ панга дэч иктаж 4-5 йол-тошкалтыш нарэ өрдыштө панга коштыктышо шогалэш. Вара модшо шамыч пангам йөрлыктэн шуаш тыршэн, почэла-почэла тойам кудалдэн шуат. Тойа логалмэ дэн йөрлын кайшэ пангажым коштыктышо квадрат көргышкыжө пысын шогалтэн «кльок» манын кычырал колда. Коштыктышо йөрлын кайшэ пангам налын содор вэрышкыжэ шогалташ толашымыжэ гоным, тойам шушо модшо шамыч ышкэ тойа, йа квадрат ончыл корышышко «кльок» кычкыралмэ дэч ончычак мийэн шуаш тыршэн куржыт. «Кльок» ман кычкырымылан тура ышкэ тойа йа квадрат дэк куржын шудымыжо панга коштыкташ шогалэш.

Чыла модшо-шамыч ышкэ тойам кудалтэн пытарымэ дэч ончыч квадрат йа кон дэк куржын мөнгө пөртыл мийэн шуаш тыршыман. Кон дэк (модаш тўнгалмэ вэр) пөртыл мийэн шуат гын, адак иккана тойам шуаш эрык пуалтэш. Модшо шамыч тойам шу-

эн пангаш иктат логалтэн огыт кэрт гын, пёр-
тыл мийэн шуышо модшыжат укэ гын, коштык-
тышо нангам налын модшо шамычын иктаж тойаш-
кыжэ логал вэрэшташ төчэн шуа. Логалтымэ тойан
озажэ коштыктышылан шогалэш. Квадрат дэн шогы-
шо модшо шамычын тойашкышт нангам шуыман
огыл.

4. «Ийан тир» лүман модыш.

Тидэ модыш дэн 4-12 йын иканаштэ модын
кэртят. Модшо-шамыч кок кашаклан шэлалтыт.

Модашлан вэржэ—30-50 мэтыр кутышан,
2¹/₂-5 мэтр лопкытан ийан корным ышташ күлэш.

Модыш күлэшлык арвэржэ. Тидэ модыш-
ланат „Кльок“ лүман модышлан йөршө тойам йа пу
нүчкышым (биток) йамдылэн ыштыман. Пэрышыжым
(битокым) тыртыш гайым ыштэт гын, утларак сай
лийэш. Пэрыш пэгтыдэ, нэлэ лийжэ манын йыр-вап
күртнө шүдышым шупшын шындыман. Пэрыш күж-

26 сур. Биток.

гытшө 20-25 сантиметр, нэлытшэ 5-8 килограм на
рэ лийман. Пэрыш покшэлнэ 20-30 сантиметр ку
жытан вургым ышташ күлэш (26 сүрэтым ончо)
Ийыштэ пэрыш талын, йаклакан кайжэ манын ұлы
тұржым вұдым оптэн кылмыктараш күлэш. Кажнэ ка
шаклан пэрышыжым посна чийа дэн чийалтэн шын
даш күлэш. Пэрыш дэч посна адак 10 сантиметр
күкшытан, 10 см. күжгытан турым йамдылман. Ты
гай тур иктэ лийэш, пэрышыжэ кажнэ модшын лийман.

Модыш радамжэ. Модаш тўналмэ дэч ончыч
кудо кашаклан модын тўнал пуаш палашлан шэрэ
вам луктыт. Вара модаш тўналыт.

Модаш тўналышэ кашакын ик модшыжо турым
налын ийан корно почэш шовэн шуктымо сэмьн
кудалдэн колда. Тур каймым чарнэн шогалмэкэ мод
шо ышкэ пэрышыжым тур дэк чак намийэн шогал
таш төчэн кудалдэн колда. Тидын почэш кокымышэ
кашак гыч ик модшыжо ышкэ пэрышым кудалдэн
(шуэн) тур дэкэ эшэ чакрак намийэн шогалташ тө
ча. Икымышэ кашак гыч модшын пэрышыжым ончыл
тэн шындаш ыш кэрт гын, тудо кашак гычак вэс
модшо ышкэ пэрышым кудалдэн колда. Тидэ модшы
жат чак намийэн ончылтэн ыш кэрт гын, кумшо мод
шо пэрышым кудалда. Моло дэч чак намийэн шын
дэн кэртэш гын, икымышэ кашак модаш тўналыш.
Ышкэ пэрышым кудалдэн адакат чакрак тур дэкэ
намийэн шындаш тыршат. Иктаж кашак уло пэры
шыжым пытарэн кудалтымэкэ, вэс кашакшат почэла
почэла ышкэ пэрышыжым пытарэн кудалтат.

Пэрышым тур дэк чак намийэн шындаш тыр
шымэ годым, вэс кашакын тур дэн чак шогышо

пэрыш
мо дэ
модш
тур д
ончо)

мэка
ик
кок
код
га
лал

ды
Ик
сэв
ти
ка
4

пэрышым ышкэ пэрышым кудалтэн логалташ мошты-
мо дэнэ брдыш корандаш лийэш. Адак ышкэ кашак
модшын пэрышым ышкэ пэрыш дэн логалтэн пэрэн
тур дэк чак намийэн шогалташ лийэш (27 сүрэтым
ончо).

27 сүр. Ийан тир модыш.

Кок кашакат ышкэ пэрышыжым пытарэн колды-
мэкэ очокым шотлаш тўналыт. Тур дэн чак шогышо
ик очоклан шотлалтэш, вэсэ умбакырак шогышыжо
кок очоклан, умбакыжат тугак. Тур дэч тёр коклам
кодэн пэрыш-шамыч тёр очоклан шотлалдыт. Эн ша-
гал очокым модын налшыжэ модын налшылан шот-
лалтэш.

Вара вэс партийым модыт. 3, 4, 5 партийым мо-
дын пытарымэкэ модыш пытарымылан шотлалтэш.
Иктаж кашак 3 партийым модын налэш гын, модын
сэнгышылан шотлалтэш. 3 партий модмаштэ ик пар-
тийм ик кашак модын налын, вэс кок партийжым вэс
кашак модын налын гын, нылымшэ партийым модыт.
4 пыртийым модын пытарымэ, кок партийым модын

налшэ кашакшэ адакат ик партийым модын налэш гын, модын налшылан шотлалтэш. Партийым тёр модын налмэкэ визымышэ партийым модыт. Э партийым модын налшэ кашакшэ модын налшылан шотлалтэш. Тур дэн пэрыш шогымо коклажым (тавалымэ годым) кандра, тойа, моло дэнат судья висэн налэш.

Пэрышым кудалтэн логалтат гын, кашаклан шотлымо очок гыч ик очокшым кудалдат. Тур йөрлын возын пэрышым шүкэн колда гын, пэрышын оза очок шот гыч ик очок гыч кудалдат.

Б. Лум үмбал паша

Лум үмбалам модышым, түрлө онгайлыкым да мойын ыштылаш лумын кэлыштарэн ыштымэ ийан курык, ийан шарэмдыкым, молымат ышташ күлэшыжэ укэ. Ик лумын ончыктымо вэрэшыжак йоча-шамыч модшыла лумым чот тошкэн лапландарэн шындат,—эрыкташ сомылжат укэ лийэш.

Лум дэн ыштымэ түрлө түсан онгайлыкымат модшыла ыштылыт.

Тыгылай луман курык нэргэнат шуко мутланышаш укэ. Курыкышто улшо савырналтышым, шунгалтышым да мойын шукужым огыт төрлатэ, төрлаташыжат күлэшыжэ укэ,—тыгай курыкышто йоча-шамыч утларак мунчалташ йобратат.

Садлан мунчалташлан луман шарэмдыкым лумын ыштэн амалдарымэ нэргэн огына каласэ,—лум үмбалам мунчалтымэ дэн онгайлыкым ыштымэ нэргэнжэ гына каласэн пуэна.

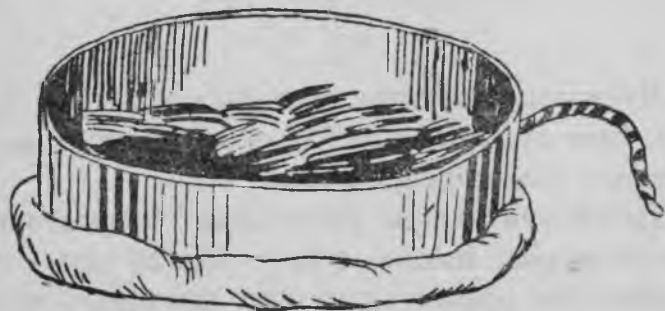
I. Издэр дэн мунчалтымаш.

Ийан курыкышто мунчалташлан издэржә ағы-
сыр таганан лийжә манна. Луман курыкышто мун-
чалташыжә лопка таганан издэр утларак кәлша.
Лопка таганан издэр лумыш кәлгын ок волән кай,
таган нәржым утларак күш күзыктән кагыртән шын-
дәт гын, лумышкат огәш кәрылт.

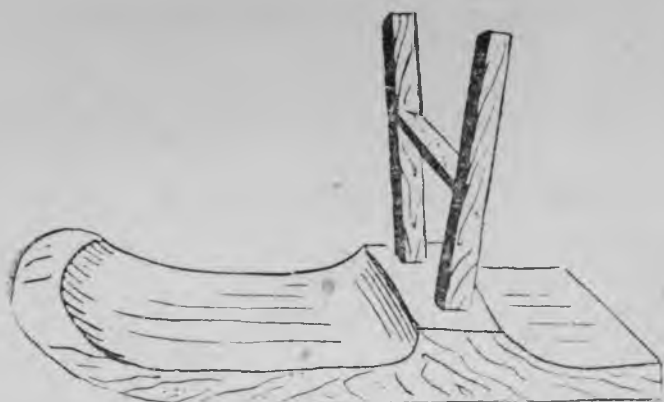
Мунчалтымаш сәм нәргәнжә шуко мутланышаш
укә. Мунчалтән волымо годым тўрлын савырнымаш,
талын каймым кәнәта чактарымаш, да мойын ыштыл-
мә нәргән „ийан курыкышто мунчалтымаш“ нәргән
каласымаштә рашкәмдән пумо (31-36 ластыкым ончо)

1. Ик таганан ышкә ыштымә издэр.

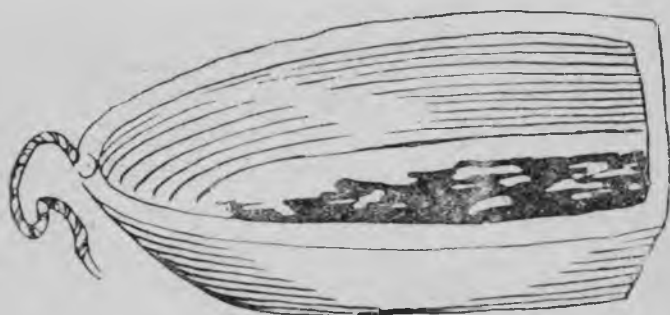
Мунчалташлан йөршө ұзгарым (издәрым да мой-
ын) йоча-шамыч ышкә шонымо сәмың, йа кугурак
йың полшымо дәнә ышкә ыштат. Тидә кнагаштә мун-
чалташ йөршө ұзгарын (ик таганан) сүрәтшым сүрәт-
лән ончыктәна (28, 29, 30, 31, 32, 33 сүрәтым ончо). Тыгай
мунчалташ йөршө ұзгаржым йаллаштә шукыжым
ышкак ыштән йамдылат.

28-шә сүрәт. Йыргәшкә.

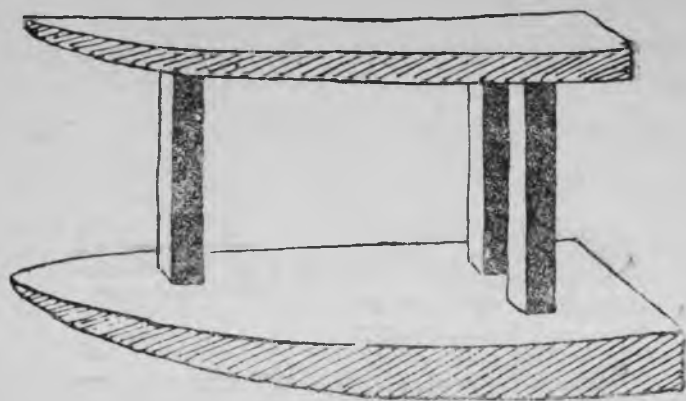
26-шә сүрәт. Шичман мунчалтымә тарман.

30-шә сүрәт. Тагына.

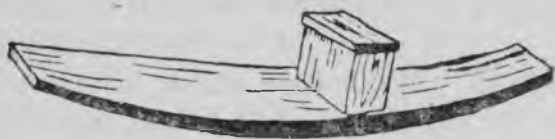
Мунчалтыш ұзгарлан пәчкәлык онгам (32 сүрәтым ончо), йәчә пудыргышым (33 сүрәтым ончо), молымат амалдарән кәлыштараш лийәш.

Тыгай мунчалтыш ұзгар дәнә мунчалташ пәш мошташ күләш. Важык кайән йөрлмб дәч, лумыш кәрылтмә дәч ышкәм ышкә пәш лывыргын, тёр кучән моштыман.

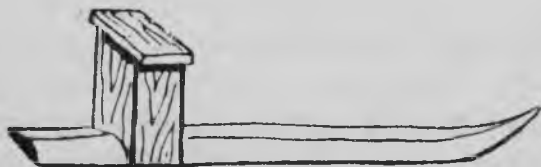

31-шә сүрәт. Вүлб.

Талын мунчалтән кайаш лийжә манын мунчал-
тыш үзгарлык үлүл могоыржым (пундашыжым) вүдым
оптән кылмыктарән шындыман.

32 сүр. Пәчкә ога дән ыштымә йол-йәчә.

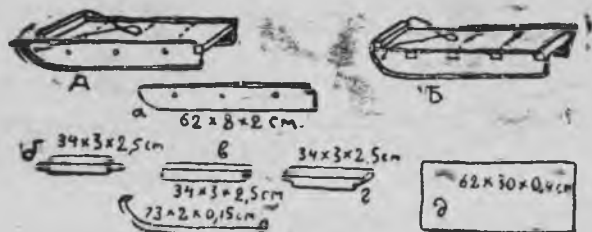
33 сүр. Пудыргышо йәчә дән ыштымә.

рәтым
шымат

пәш
умыш
кучән

2. Ышкэ ыштымэ издэр.

Тыгылай издэрым кок түрлө түсаным ышташ лийэш (34 сүрэтым ончо): „А“ түсаным коловорот улмо годым ыштат, „Б“ түсаным—товар, пилкэ дэн пужар уло гын ыштэн амалдараш лийэш.

35-шэ сүрэт. Ышкэ ыштымэ издэр.

Умбакыжэ кум числа почэла шындэн ончыкты-маштэ—икымышэ числажэ кутышым (кужутшым)—вэсыжэ—лопкытшым, кумышыжо—күжгүтшым палэм-дарат.

Издэрым ышташлан эн ончычын тыгайым йамдылман:

а) $62 \times 8 \times 2$ сантиметран издэр таганым ыштэн йамдылаш күлэш. Нинэ таган нэрыштыжэ изирак рожым, ораташтыжэ кум-ныл кугурак рожым шүтэн шындыман. Изирак рожын лопкытшо—1 см., кугурак рожын—2,5 сантиметр лийман. Таган шэнгэл мучаш күшүл лукшым пүчкын каташ күлэш. Тыгэ пүчмө дэнэ лодо лийэш. Лодын кэлгытшэ 4 см. лийжэ;

б) торэш пыштэн пижыктэн шындашлан $34 \times 3 \times 2,5$ сантиметран планкым пужарэн йамдылаш күлэш. Таганэш улшо рожлашкэ (кугуракшэ) лач пүртэн шындаш лийжэ манын планкын кок мучашыжымат 2,5

күжгүтан, 2 см. кужытаным ыштэн пүчкын кошартэн
шындаш күлэш;

в) $34 \times 3 \times 2,5$ сантиметран шэнтгэлнэ шындашлан
планкым ыштэн йамдылман;

г) $34 \times 3 \times 2,5$ сантиметран ончылно шындашлан
планкым ыштэн йамдылмэкэ, кок мучашыштыжат 1
см. кэлгытан, 2 см. кужытан лодым пүчкын налман;

д) $52 \times 30 \times 0,4$ сантиметран панэр дэн, йа тыглай
вычкыж онга дэн лэвэдышым ыштэн йамдылаш кулэш;

е) таганым күртньылашлан $73 \times 2 \times 100,15$ санти-
мэтран күртньо пүчкышым муын йамдылман.

Тыгай күлэш үзгралыкым йамдылэн шуктымэкэ
издэрым ышташ тунгалашат лийэш. Эн ончыч издэр
таганым торэш пыштымэ планкэ мучашыжын таган-
ыштэ улшо кугурак рожлашкэ чыкэн шындэн, үм-
бачшэ иудам кырэн ваш пижыктымыла чоткыдэмдэн
шындаш күлэш. Вара ончылсо „в“ дэн шэнтгэлсэ „г“
планкым ышкэ вэрышкыжэ пыштэн пудам кырэн
чымэн шындыман. Лэвэдышыжым планкэ үмбалан
кырэн шындаш күлэш.

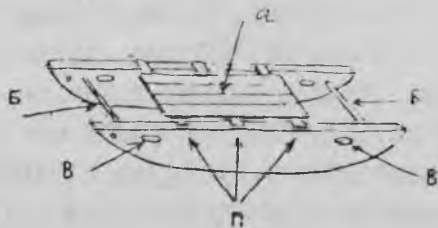
Издэр таганжым шудышлан йөршө күртньо дэн
күртньылэн шындымыжэ сайрак лийжэ. Күртньылаш-
лан пөрт лэвэдышлык күртньо ластык тучам пүтрэн
кылдаш йөршө тасман күртньыжат издэр таганым
күртньылаш пэш кэлша. Тыгай тасман күртньо укэ
гын, пөрт лэвэдышлык күртньо ластык гыч тасма
гайым пүчкын налын, издэр таганым күртньылэн
шындаш лийэш. Күртньо шагал улмо дэнэ тасма
гай күртньо ластыкшым күчүкрак пүчкышым пүчкын
таган нэр тодылмо вэрыштыжэ вэлэ кырэн шынды-
мыжат йөра.

Таганышкэ кўртным, пудам кырэн пижыктэн шындыман. Эн ончыч кўртньэшыжэ пуда йа иктаж вэс кошар вуйан кўртньо дэнэ рожым шўташ кўлэш. Тыгылай шўташ ок лий гын, кўртньыжым конгаш йа примусэш чот ырыктэн шўтэн мошташ лийэш. Пуда вуйжо (шляпкажэ) лумым корэн ынжэ кайманын огó дэн йаклакам ыштэн йыгаш кўлэш. Огó укэ гын, тыгылай мунар дэн йа кэрмыч дэн йыгэн йаклэштарыман.

„Б“ тўсан издэрэат „А“ тўсан издэр гайак ышталтэш. Коловорот укэ гын, издэр таган кўшўл тўрыштыжó рож олмэш лодым пўчкын шындыман. Вара тидэ лодыш планкэ мучашым ишыктэн шындэн, пудам кырэн чоткыдэмдаш кўлэш. Лэвэдышыжым $62 \times 34 \times 0,4$ сантиметраным ыштат. Вара планкэ ўмбалан (таган тўрышкат шуэш) пудам кырэн шындат.

3. Лўнгышó издэр.

Лўнгышó издэрым (35 сўрэтым ончо) ышташ пэш куштылго. Издэр таган кутышыжо 1,2—1,8 мэтр, кўжгўтшó 1,5—2 сантиметр, кўкшўтшó 25 сантиметран лийман. Таган ышташлан кўлэш нарэ кутышан лопкытан, кўжгўтан онга пўчкышым пўчкын налын

35-шэ сўрэт. Лўнгышó издэр.

кок мучашыжымат пилкэ дэн пүчкын йыргэшкылэн (пэлонганым ыштэн) шындаш күлэш. Таган күшүл түрыштыжб планкым кырэн пижыктэн пэнгыздэмдаш күлэш. Таган кутышыжо 1,2 метр нарэ лийэш, торэш пыштэн пижыктымэ планкын кужытшо 45 см. лийман. Таган кутышым 1,2 метр дэч кужым ыштымэ гөдым планкыжымат 60 см. кутышан, 1,5—2 см. күжгүтан, 3,5—4,5 см. локкытаным ышташ күлэш. Таган күшыл түрыштө йыгрэрак лодым пүчкын налын, лодышкыжо планкэ мучашыжым ишыктэн шындэн, винтым винтылэн йа пудам кырэн чот чымэн пэнгыздэмдаш күлэш. Планкэ коклажым 25—35 сантиметраным ыштыман. Шукырак планкым кырэн шындэт гын, издэр чоткыдырак лийэш. Утларак чоткыздэмдашлан, таганжат тыш-туш дүнгымыла ынжэ пэралт кайманын, таган кок мучашыштыжат (ончылнат, пэнггелнат) планкым кырэн шындэн торлэн шындаш күлэш. Планкым таган күшүл түр гыч 10—12 сантиметр нарэ ұлычынрак кырэн шындыман. Шинчашлан торэш пыштэн пижыктымэ планкэ ұмбалам 1,5 см. күжгүтан онгам кырэн шындат. Планкэ коклажым 6—7 сантиметр нарэ ыштэн, шукырак (чүчкүдынрак) планкым кырэн шындэт гын, онга кырымыжэ огешат күл. Мунчалтышылан издэрым кучашлан таганыштыжэ кок мучашыштыжат чуйака рожлам шүтэн шындаш күлэш.

Тыгай издэр дэнэ мунчалтэн волаш пэшақ мошташ күлэш. Курык волымаштэ шунгалтышышкэ мийэн пэрнэн, умшам карэн кайэт гын, шиждэак мэчэгай лэктын возат.

Тыгайак дүнгышб издэрым пэчкэлык онга дэнат

ышташ лийэш (36 сүрөтүм ончо). Издэр таганжылан
кок пэчкэлык онгам амалдарыман.

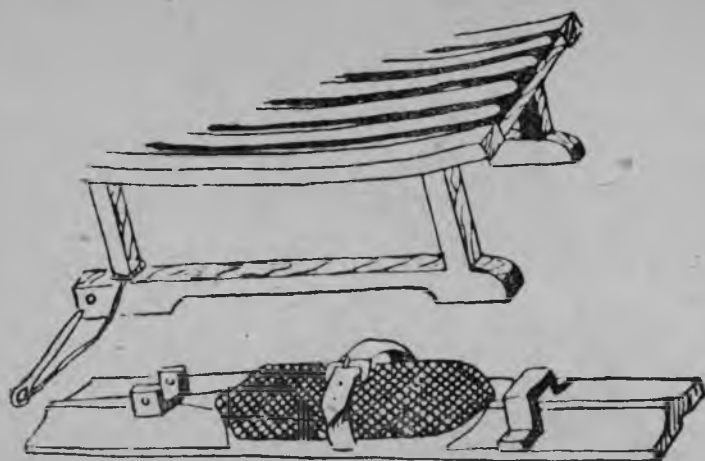
36-шэ сүрэт. Пэчкэлык онга дэн ыштымэ лүнгышө издэр.

Кок кугурак пэчкэлык онгам налын, нунын үм-
балан 40 см. кутышан, 6—7 см. лопкытан, 1,5—2 см.
күжгүтан планкым торэш пыштэн, пудам кырэн ваш
пижыктэн шындаш күлэш. Планкым винтым винты-
лэн пижыкташ сайрак. Винтым таган үлүл могыр гыч
винтылэн шындыман. Вошт лэкишэ винтэ мучашыжым
өгө дэн нүжын пүчкаш күлэш. Шинчашланжэ торэш
пыштымэ планкэ үмбалан 2 см. күжгүтан, 25—30 см.
лопкытан онгам кырэн шындыман.

Тыгай лүнгышө издэр дэн ийан курыкышто,
тыглай думан курыкыштат мунчалташ лийэш.

4. Иэчэ үмбалан издэр.

Тидэ издэр пэш онгайын амалдарымэ: шонымо
сэмын издэрым ыштэн мунчалташ лийэш (13 сүрөтүм
ончо), йэчэ дэн мунчалтынэт гын, йэчым ыштэн мун-
чалташлан кэлыштараш лийэш (37 сүрөтүм ончо).
Тыгай издэрым тыгэ ыштыман: йэчэ күшыл могырыш-
тыжо (кажнэ йэчыштэ) кок күртнөбө кылым пижык-
тэн шындаш күлэш. Адак изирак, куштылго тэнгы-
лым ыштэн йамдылаш күлэш (37 сүрөтүм ончо). Мун-

37-шэ сүрэт. Тэнгылын йэчышкэ пижыктымыжэ.

чалташлан кок кылышкыжат тэнгыл йолым ишыктэн шындат. Издэр дэн мунчалтэн волынэт гын, тэнгылым йэча ўмбалан пижыктэн шындэ; йэчэ дэн ошкыл кайнэт гын, тэнгылым йэчэ гыч мучыштарэн налын тупыш сакэн йэчым йолыш чийэн кайаш лийэш.

Тыгай издэр дэн мунчалтэн волымэкэ тэнгылым туиыш сакэн курыкыш күзаш пэш каньылэ (38 сүрэтым ончо).

5. Кавказысэ издэр.

Абхазийыштэ (Кавказ вэл) луман курык гыч пунчалташлан ырвэзэ-шамыч шкэланышт пэшак онгай мунчалтыш үзгарым ыштат. Чылт издэрат огыл, йэчыжат манаш ок лий (39 сүрэтым ончо).

Тыгай издэрым тыгэ ыштыман: йэчэ пудыргыш (бокыт) йа пэчкэлык онга ўмбалан „П“ буква гай

38-кис сүрөт. Төнгүлым тупши сакөн курыкыш күзүмаше.

кид-ку
тыштэ
чалтэн
рэн ко

И
чэ дэн
возалт
Т
лан кү

1. Йэч

К
Йэнгын
вэдэ д
таш п
налын

39 сур.

кид-кучэмым ыштэн шындат. Мунчалташыжэ 39 сүрэ-
тыштэ ончыктымо сэмын шогалын мунчалтыман. Мун-
чалтэн волымо годым шонымо сэмын издэрым викта-
рэн колдаш кид-кучэмым кучэн виктарымэ дэнэ лийэш.

II. Йэчэ дэн мунчалтылмаш.

Йэчэ дэн мунчалтымэ, йэчым ышкэ ыштымэ, йэ-
чэ дэн коштын пайда лэкмэ нэргэн шуко кнагаштэ
возалтын, тудым лудын ончыза.

Тидэ кнагаштыжэ йэчэ дэн мунчалташ тунгалшы-
лан кучыкырак ойым каласэн пуэна.

1. Йэчэ дэн мунчалташ тунэмаш тунгалшылан канаш.

Кэч кунам гынат йэчым ышкэт кучылтман. Йужо
йэңын йэчэ дэн мунчалташыжэ жапшэ шуэн-шуэн
вэлэ лийэш. Тыгай йэң ышкэлан йэчым йэчэ кучыл-
таш пумаш вэрыштэ (лыжная станция) ик жаплан
налын кэртэш. Нэлэ, кужу йэчэ дэнэ мунчалташ пэш

йѳсѳ, вaшкѳ нойыктарa; кўчык, куштылго йѳчыжѳ йол тошкалмѳ дѳнѳ пѳш кугун лумыш волѳн кайа да писын мунчалтѳн кайаш ок лий. Тыгай йѳчѳ йывыртѳн мунчалташ лѳкшѳ мунчалтышын кумылжым чылт локтыл пытарѳн кѳртѳш. Садлан йѳчым ышкалан йѳршѳш (оксала) налмѳ годым, ик жаплан кучылташ налмѳ годымат, йѳчым ышкѳ кап виса дѳ мунчалташ моштымым ончѳн тагастарѳн ойырѳн налман.

Экскурсийыш коштмаштѳ 7 сантиметр локкытан прогулочный йѳчѳ сайлан шотлалтѳш.

Йѳчѳ кутыш дѳн нѳлытшым тѳвѳ тыгай шот дѳн вaш кѳлыштарыман.

Йѳчызын тынар нѳлытшѳ улмо годым (Килограм шот дѳн)	Пѳрйѳнлан	Ўдрамашлан
	Прогулочный манмѳ йѳчын кутышыжо тыгай лиман: (Сантимѳтры шот дѳн)	
50	206	196
55	214	204
60	222	212
65	230	220
70	238	228
75	246	236
80	254	—

Йѳчым оксала йа мунчалтылаш пумо вѳрыштѳ ик жаплан кучылташ налмѳ годым йѳчым сайын гына ончѳн ойырѳн налман. Йѳчѳ ўлыл могоржо укшан ынжѳ лий, ала иктаж тугыш уло, йѳчѳ чоткыдыжымат палѳн ончымѳкѳ ижѳ йѳчым налман. Тыгайым утларакшѳ кучылташ пумаш вѳрыштѳ, ик жаплан йѳчым налмаштѳ чот шѳкланаш кўлѳш.

Тойам налмаштэ, тойан чоткыдыжым, куштылгы-
жым сайын гына ончымэкэ ижэ ойырэн налман.

Тойан кужытшо мунчалтышын вачэ шумэнн шу-
эш гын, йөршо лийэш.

Йэчым йуалгэ, кукшо вэрыштэ сакыман. Жапын-
жапын тэгыт дэн йа лұмын ыштымэ шұрыш дэн
шұрыман. Мунчалтэн толмэкэ йэчыштэ пижыншичшэ
лумжым сайын гына эрыкташ күлэш. Вара йэчэ нэр-
жым, кыдалжым (покшэлнэ) тбралтэн шындыман (40
сұретым ончо).

40 сұр. Йэчым тбралтэн шындымэ.

Йэчэ дэн тыгылай кошташ йа мунчалтэн кайаш
тунэмаш пэш вашкэ лийэш. Йэчэ дэн мунчалташ
тунэмаш тўнгалшэ йэчызэ пбрвбй лэкмаштэ тойа дэч
посна лэктэш гын, утларак сай лийэш. Тунэмаш тў-
нгалшэ йэчызэ тойам тойалэн ындэ талын кайэм кэ-
ртам манын шона. Мунчалтэн кайэн от мошто гын,
тойам кучэнат толкым от му. Тойам талын мунчалтэн
кайашлан налыт. Тунэмаш тўнгалшэ йэчызэ тойажым
камвочмо дэч энэртишлан амалдара. Садлан тбр шогэн
ок мошто, тура курык, шунгалдыш да мойн вэрэштмаш-
тэ тойалэн энэртэн пурэн ом кай манын ышкэнжым
ышкэ ондала. Тыгэ лиймэ дэнэ йэчызэ йол дэн йэчым
виктарэн колдаш ок кэрт, камвочмо дэчат ышкэнжым
ышкэ аралаш вашкэ тунэм ок шу. Йэчэ дэн мунчал-
тымаштэ камвозын чот сусыргат. Сусыргымо дэч

камвозашыжат, тунэмаши күлэши. «Азап! Камвозашыжат тунэмаши күлэши мо?» маншыжэ манытындэ. «Камвочмо годым ышкэнжым ышкэ сусыргымо дэч аралэн мошташи тунэмашак күлэши» — мээт манына.

Йэчэ дэн мунчалташи лэкмэ дэч ончычак йэчим йолышко чот гына пидын шындаши күлэши. Мунчалтымаштэ йа тыглай коштмаштэ йэчэ йолгыч чүчкыдын мучыштэн кайа гын, шыдат лэктэш, мунчалтышын кумылжат вола, өрканашат тунгалэш. Садлан йэчим йолыш чот нидашлан иктаж 10-15 минут утларак жапым ит чаманэ. Йаклэштмэ дэнэ йол цэнгак чакнэн ончыл пидыш гыч ынжэ мучышто манын кандра дэн онгым (тоисам) ыштэн шэнгэл пидышыш ышташи күлэши.

2. Ышкэ ыштымэ йэчэ.

Кучылташи лиймэ сэмын йэчим кок түрлө түсаным ыштат. Ик түрлө түсан йэчим «Индэйский» маныт. Тыгай йэчэ кэлгэ, шүштыра лумышто кошташи кэлыштарымэ лийэш. [Вэс түрлө түсан йэчэ «Йэвропэйский йэчэ» маналдэш. Тидэ йэчэ дэнэ тыглай кошташи вэлэ огыл, талын мунчалтэн кайашат лийэш. «Индэйский» манмэ йэчим мэмнаныштэ пэш шагал шинчат, шагал ыштат. (41 сүрэтым ончо). Садлан утларакшэ «Йэвропэйский» манмэ йэчэ нэргэн каласэн пуэна.

41-шэ сүрэт. „Индэйский“ манмэ йэчэ.

Пэчкэлык она дэн ыштымэ йэчэ

Тыгай йэчым (йэчэ манапат ок лий дыр?) тыгэ ышташ лийэш: кок пэчкэлык онгам налын покшэл-ныжэ (кыдаланжэ) пудам кырэн шүштүм пидышлан пудалэн шындыман. Тэтла ыштышаш сомылжат укэ.

Шукыжым изи йоча тыгай йэчым модшыла ыш-как ыштат. Тыгэ ыштымэ йэчэ дэн курыкышто вэлэ мунчалташ лийэш (42 сүрэтым ончо).

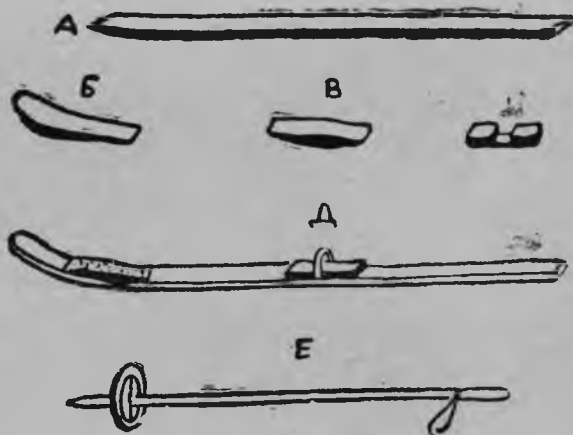
42-шэ сүрэт. Пэчкэлык она дэн ыштымэ йэчэ.

Пэчкэлык онга дэн ыштымэ йэчэ дэн мунчалташ пэш лийэш гынат, йоча-шамыч кугурак, сбралырак йэчим ышташ төчат.

Вэс сэмын йэчим ыштымэ нэргэн күчыкынак каласэн пуэна.

Онга дэн ыштымэ йэчэ.

Йэчим онга дэн ышташлан тыгай үзгарлык күлыт: $1\frac{3}{4}$ мэтр күжытан кок онга, комдо йа шаршоктэ тогым, кандра, пуда; адак—пужар, күзө, пилкэ, чогыт күлэш лийыт (43 сүрэтым шынэн ончо).

43-шэ сүрэт. Онга дэн ыштымэ йэчэ.

Йэчим ышташ тунгалмаштэ эн ончычшо кок онгам пужарэн йамдылаш күлэш (44 сүрэтыштэ „а“ буква дэн палдарымэ). Онга кутышыжо 135 см., лопкытшо 7 см., күжгушто $1\frac{1}{2}$ см., лийман. Онга ончыл мучашыжым (когыныштымат) кольмо нэр-гай кошартэн шын-

дыман.
дэч ко
(вичкы
амалда
дарымэ
кутыш
7 см. л
оганы
чышы
мучаш
буква
кырэн
чашыж
Тыгэ н
рэн он
ок мө
даш о
кагыр
зын)
таш л
В
тыша
дэ ла
пүчкы
мо).
налын
чэ он
күлэш
гэкыл
улно
шүшт

дыман. Тидым ыштымэкэ комдо йа шар-шоктэ тогым дэч кок пүчкышым пүчкын налын, күзö йа стамэскэ (вичкыж ий) дэн сүрэтэш ончыктымо тўсаным ыштэн амалдарыза (сүрэтыштэ „б“ адак „в“ буква дэн палдарымэ). „Б“ пүчкыш—2,5 см., „в“ пүчкыш—18 см. кутышаным ыштыман. Кок пүчкышынат лопкытшо 7 см. лийжэ, „б“ пүчкышын ончыл мучашыжым пэл-онганым ыштэн кошарташ күлэш. Вара тидэ кок пүчкышым тыгыдэ, вычкыж пуда дэн онга кошартымэ мучашышкыжэ пудалэн шындыман (сүрэтыштэ „д“ буква дэн ончыктымо). Пудам онга күшүл мogyр гыч кырэн шындыман. Онга вошт лэкшэ пуда кошар мучашыжым йэчэ шэнгэкыла кагыртэн шындаш күлэш. Тыгэ ыштымэ дэнэ пуда мучашыжэ лумлам ваптарэш ок лий, ок кэрылт, лумым шүдырэн мунчалташ ок мэшайэ. Онга үлүл мogyргыч пудам кырэн шындаш ок йбрö—онга вошт лэкшэ пуда мучашыжым кагыртэн шындет гынат, камвочмо годем (кумык возын) пудаш кэрылтын шүргым йа кидым чот сусырташ лийэш.

Вара 7 см. лопкытан, 1½ см. күжгүтан, 25 см. кутышан онга лапчыкым пүчкан йамдылаш күлэш. Тидэ лапчык үлүл мogyрыштыжо торэш лодым лодэн пүчкын налман (сүрэтыштэ „г“ буква дэн ончыктымо). Йэмдылмэкыжэ онга мучаш гыч 55 см. висэн налын, садэ лодэман лапчыкым унчылвуйын ыштэн, йэчэ онгалам ваш тэмдэн пудам кырэн пудалэн шындаш күлэш. Вошт лэкшэ иуда мучашыжым йэчэ шэнгэкыла мogyрыш кагыртэн шындыман. Лапчыкыштэ улшо лодышкыжо (рож гай) тыгылай кандрам, йа шүштым вошт луктын йоллан кэлыштарэн иидышым

ышташ күлэш. Мунчалтымэ альэ тыглай онкылмо го-
дым йол йаклэштын шэнгэк ынжэ кай манын онга ла-
пчык үмбаланжэ тошто рэзинкэ колош пундашым
шарэн кугу шльапан пуда дэн пудалэн шындыман.

Лбчымö дэч онга дэн ыштымэ йэчэ үлүл могыр-
жым йанду пудыргыш түр дэн сайын гына нүжаш кү-
лэш; вара йандар тэгыт дэн, альэ шолтымэ нбшмо
үй дэн кэлгынак витымэш шүрэн шындыман. Ко-
шкымэкыжэ үмбач шиштэ дэн сайын гына йыгэн ма-
шин үй (машин шүрыш) дэн шүрэн шындаш кү-
лэш.

Йэчэ дэн мунчалтымэ годем кок тойа-варам той-
алат (сүрэтыштэ „е“ буква дэн ончыктымö). Тойа ку-
штылго, чоткыдо, пэнгыдэ лийман. Тойан кутушы-
жым лум дэч мунчалтышын вачэ шумэш шуышо
нарым ыштыман.

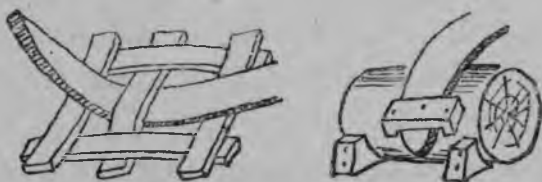
Тойам ышташлан изирак вийаш пүнчым йа пү-
кшэрмым руэн налын кэлыштарымжэ пэш сай лий-
эш. Тыгай йөршö пушэнгэ укэ гын, тыглай онга гыч
пүчышым (онга мучко) пүчкын налын, пужарэн, той-
ам кэлыштарэн ышташ лийэш. Тойа күжгутшö
2—2¹/₂ сантиметр лийман.

Лумыш кэлгын ыжнэ волалт манын тойа үлүл му-
чашэшыжэ орава тогым гайэ йыргэшкым (талинка
манмым) пижыктэш шындаш күлэш. Талинкам выч-
кыж шарангэ, йа пүкшэрмэ дэн ышташ сайрак. Ты-
гай пушэнгэ, укэ гын, панэр онга дэнат ышташ лий-
эш. Панэр онгам налын онгым пүчкэдыл йамдылаш
күлэш. Онгын көргö лопкытшо 10 см., ората лопкы-
тшо 2 сантиметр лийман. Талинкам күжгүракым ыш-
ташлан иктаж кок-кум онгым үмбала пыштэн, пуда-

лэн-пудалэн ваш ушэн шындаш күлэш. Ората тұржым күзө дэн пұчкын тыртып гай-йыргәштән шындыман. Талинка оратам йамдылмәкә тойа үлүл мучаштыжә 8 см. кутышым висән налын 5—6 миллиметрән рожым ырәсла вошт шүтән шындыман. Варанинә рожгыч кандрам йа шүштүм вошт луктын талинка оратажым пижыктән кылдән шындыман. Тойа күшүл мучашыштыжә 4 см. кутыш нарым висән (мучаш гыч үлүкрак) изырак рожым шүташ күлэш. Рожыш кандрам вошт луктын кандра мучашыжым ваш кылдән онго гай пидышым ыштыман. Мунчалтымаштә тидә пидыш кид гыч тойам мучыштымо дэчарала.

Канымә жапым эртараш, курыкан вэрыштә кошташлан, пычалзылан йөршө йэчә.

Онга дән йэчим ышташ куштылго гынат, тыгай йэчын ик эсыкшә уло: йэчын нәржә пәнгыдә ок лий. Пәнгыдым ышташ төчәт гынат, шукужым курыклаштә, альә шунгалтышлаштә лумыш кәрылтын йэчын нәржә вашкә тугын кайа. Садлан йэчә нәржым лумын ыштымә калыпәш түндән шындымыжә утларак сай лийәш (44 сүрәтым ончо).

44-нә сүрәт. Йэчә нәр тундымә калып.

Ышкэлан сай, пэнгыдэ йэчым ышташ тўнгалма-штэ эн ончычшо пушэнгыжым сайын гына шынэн ойырэн йамдылыман. Укшдымо, вийаш лончан, пэнгыдэ, лывыргэ, кукишо пушэнтэ вэлэ кэлша. Пушэнтэ рўдыжэ шолдыра лончан, пушкыдо лиймэ дэнэ йэчэ ышташлан ок йөрө. Кагыр лончан пужэнгыжат ок йөрө—тудым сайын тёрлатэн от кэрт, адак вашкэ кагыргэн шинчэш.

Кэлшышырак пушэнгым мучкак пилъа дэн покшэчын лоп пўчкын, кошташ ыштыман. Кошкымэ-кыжэ кўлэш сэмын тёрлатылаш тўнгалыт. Шонымо сэмын кок агысыррак онгам ыштэн локшынчаш, пужараш кўлэш. Кодшо тыгыдэ козражым, мойын йанду пудыргыш дэн йыгэн сайын гына тёрлаташ кўлэш. Онгам кўлэш сэмын тёрлатылын йэчэ лийэш. Вара йэчэ нэржым тўндэн шындаш кўлэш. Тўндымө гөдым йэчэ нэржэ тугын ынжэ кайманын йэчыжым парыштэ, йа шолшо вўдыш чыкэн улнымэш кўкташ кўлэш. Вара йэчэ нэржым лўмын ыштымэ калыныш ишыктэн, тўндэн шындыман (44 сўрэтым ончо).

Йэчэ нэрым тўндэн шындымэкэ йэчым йандар тэгыт дэн кэлгынак витымэшкэ (вошт вита гын, пэш сай лийэш) шўрыман. Чот, кэлгын витыжэ манын йэчыжым шокшо плита йа примус ўмбалан сакымыла кучыман. Тэгытым тёр шўрыман; шўвыр онган кўкшакажым кид дэн нийалтэн тёрлатылман.

Вара йэчым нэржэ дэн кыдалжым лўмын калыным ыштэн тёрлатэн шындаш кўлэш. Тыгэ торалтымыжэ йэчым куптыргэн шичмэ дэч арала (40 сўрэтым ончо).

Ка
шб йа
ным э
шыжо
кытшо
покшэ
—1 см.
ышты
ынжэ
К
кошта
йэчын
чыкты

45-ш

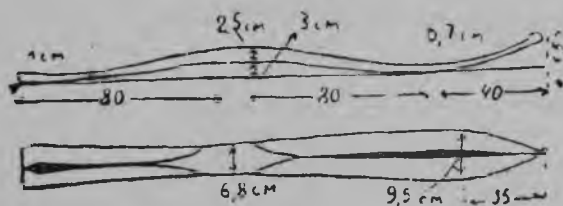
вэлэ
шо 1
йэчэ
лийэ
мо да

эш.

Канымэ коштмашым (прогулкым) ышташ йөршө йэчэ экскурсийыш, тыгылай кошташ, канымэ жапым эртараш да мойын кэлшат. Тыгай йэчын кутышыжо 70 ластыкэш ончыктымо (таблитсым ончо). Лопкытшо 60—65 сантиметр лийман. Кужгүтшым—йэчэ покшэлнэ (кыдалныжэ) 3 см., шэнгал мучашыштыжэ—1 см., нэр тунгымö вэрыштыжэ—0,7 сантиметраным ыштыман. Йэчын нэлытшэ 2—3 килограм дэч шуко ынжэ лий.

Курыкан вэрыштэ мунчалташлан йа тыгылай кошташлан „горный“ манмэ йэчым ыштат. Тыгай йэчын тусыжө, нэлытшэ, кужытшо 45 сүрэтэш ончыктымо.

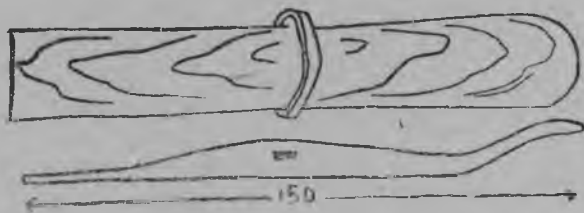
45-шэ сүрэт. Курыкан вэрыштэ мунчалтэн кошташлан йөршө йэчэ.

Пычалзын йэчэ шукужым пычал дэн кошташлан вэлэ йөра. Тыгай йэчын кужытшо 150 см., лопкытшо 12—16 см., нэлытшэ 2 килограм лийман. Тыгай йэчэ дэнэ тыгылай курыкыштат пэш сай мунчалташ лийэш. Йэчэ лопка лиймэ дэнэ мунчалтышэ камвочмо дэч ышкэнжым ышкэ утларак аралэн кэртэш.

3. Йэчэ дэнэ прогулко ыштымаш.

Йэчэ дэн ышкэт мунчалташ лэкшыжэ шагал лийэш. Шукужым кашак дэн погынэн мунчалташ лэк-

тын кайат. Канымэ жапым сайын эртарашлан кок-кум кугурак йынгым ойыраш күлэш. Нинэ йынгышт мунчалташ ләкмэ дэч ончычак йэчэ нэргэн шынэн налыт (мыньар күлэш, могай йэчэ күлэш, кушто налман, молымат), кайшаш корныжымат ончыч ышкэ мийэн ончэн налын палдарат. Кайшаш коклам (дистансэ) дэн кайшаш корныжым (маршрут), мунчалташ кайшашлык йынг вий шутымым, кэчэ йугатам, лум ночко-кукшыжым шынэн ончэн кэлыштарыман. Мунчалташ тунэмаш тунгалшэ-шамычлан кайшаш коклажэ 5—7 километр дэч шуко ынжэ лий; моштышо, вийанрак йэчызылан 15 километр шумэш ышташ лийэш.

46-шэ сүрэт. Пычалзылан йөршө йэчэ.

Йукштө, мардэжан годым кайшаш корныжым чодра гоч ышташ сайрак. Умыр кэчэ годым—нур гоч кайман. Умыр кэчыштэ нур гоч каймаштэ йэчышкэ лум шагал пижын шинчэш. Канымэ жапым сбралэ, сылнэ вэрыштэ эртарыман.

Йужгунам кашакшэ пэш кугун погына. Кугу кашакыштэ йужыжо пэш вийал, талын мунчалташ моштышо улыт, пэш кэртывт; вэсышт начаррак, шагал вийан (пушкыдо могыран) улыт, талын мунчал-

тэн кайашат огыт мошто. Тыгэ лиймэ дэнэ мунчал-
тэн каймаштэ талын мунчалтэн кэртшэ йэчызэ он-
чык кайэн, шэнтэлан кодшо йэчызым вучэн-вучэн
шydэшкa, вурсэдылаш, йа игылдаш тўнгалэш.

Шэнтэлан кодшо йэчызэ ончык кайшым поктэн
шуаш толашымэ дэнэ пэш нойа, мунчалтэн кайаш
кумылжо вола, игылдымэ дэнэ вожылашат тўнгалэш.
Тыгэ лиймэ дэнэ канымэ коштмашыжэ чылт локты-
лалтэш. Тыгэ ынжэ лий манын уло мунчалтышэ-ша-
мыч кок кашкалан шэлалтыт. Ик кашкыштэ вийан,
талын мунчалтэн моштышо йэчызэ шамыч погынат,
вэс кашакыштыжэ начаррак, лушкыдырак вийан йэ-
чызэ лийыт.

Мунчалтэн каймаштэ мунчалтышэ-шамыч почэла-
почэла кайат. Эн ончычшо вийан йэчызэ кашак кайа.
Тидэ кашакыштэ эн вийан, эн талын, моштэн кэрт-
шэ йэчызэ йэчэ кышам ыштэн кодэн, ошкылмыжым
лушкыдырак вийан йэчызылан кэлыштарэн кайа. По-
кшэлныжэ лушкыдырак вийан йэчызэ кашак ошкыл
кайа, шэнтэлныжэ адак вийан, талын моштышо йэ-
чызэ кашак кайа.

Ончылно (кышам ыштышэ) кайшэ йэчызым кү-
лэш сэмын вапталтылман. Ик шагатыштэ 4—6 мэнгэ
коклам утла кайман огыл. Курык күзымаштэ йува-
тылын күзыман.

Ола гыч лэктын прогулко ыштымэ годым—мун-
чалташ лэкмым, күлэш вэрышкэ мийэн шуымым,
адак мөнгө пөртыл толмым ончыктымо жапыштак
чылт шуктэн шогыман. Канымэ коштмашым кужун
шуйыман огыл. Тэлым кас дэнэ 4—5 шагатлан пыч-
кэмышалтэш. Мөнгө нөртыл толшыла пычкэмышы-

штэ почанаш сайжэ, сымныжэ, нымонарат укэ. Садлан прогулкыш кайаш эрдэнэ 11 шагат дэч вара ныгунамаат тарваныман огыл.

Прогоулкын радамжэ

8 шагатлан погынымаш.

8—8 шаг. 30 мин. лэкташ йамцылымаш.

8 шаг. 30 мин. лэкмаш.

9 шаг. 30 мин. корнышто канымаш, эр овэдым кочмаш.

9 шаг. 40 мин.—11 шаг. 30 мин. жап коклаштэ ончыктымэ вэрышкэ мийэн шуымаш.

11 шаг. 30 мин. кэчывал овэдым ыштымаш.

12—1 шагат маркэ канымаш.

1—3 шагат жап коклаштэ калыклан кўлэшан пашам ыштымаш.

3—3 шаг. 30 мин. чай йўмаш, мөнгө портыл кайаш тарванымаш.

5—6 шагатлан мөнгө толын шуымаш.

4. Курыкышто йэчэ дэн мунчалтымаш.

Прогоулко ыштымашым курыкан вэрыштэ пытараш пэш кэлша. Курыкышто чон утымэш мунчалтэн налаш лийэш.

Йэчэ ўмбалан төр шогэн мунчалтэн волаш от тошт гын, йэчэ ўмбалан шинчын мунчалтэн волаш лийэш. Тыгэ коктын-кумытын, шукунат шинчын мунчалтат. Адак кок-кум мужыр йэчым йыгырэ пыштэн, ўмбаланжэ кок мужыр йэчым торэш пыштэн, шоло гайым ыштымэкэ кашакын шинчын мунчалтэн волаш пэш сай лийэш. Сай, вийан мунчалташ мош-

тышо йэчызэ-шамыч йэчэ ўмбалан тёр шогымыла мунчалташ йөрәтәт, тойажымат кидыш огыт нал.

Йэчэ дәнә ышкэтынат мунчалташ лийэш, йа шукын радам дән шогалын, кидым вап күчән мунчалтән волат. Йужгынам йэчызэ почэла-почэла шогалын, тойам ваш күчән мунчалтән волмыжат пэш кэлиша.

Тыглай мунчалтымэ дэч посна адак ўчашымыла мунчалташ лийэш—мунчалтән волмэкэ кё курык күзымаштэ ончылтән кэртэш; йол йа тойа дән шүкән полшымэ дэч посна моло дэч умбакырак мунчалтән волән кэртэш; тыгэ ўчашымыла молымат ыштылаш лийэш.

Адак тэвэ тыгайымат ўчашымыла ыштән шукташ тыршымыжэ пэш онгайын койэш:

1) Курык волмаштэ тойам шогалтән капка гайым ышташ күлэш; тидэ капка вошт капка мэнгым түкныдэ, йөрлыктыдэ вошт лэктын вончән каймаш.

2) Мунчалтән волымо гоным тойа вуйэш сакымэ упшым руалтән налын волдымаш; вэс сэмынжэ тойашкэ упшым чиктән шындымаш.

3) Курык почэш радамын кум тойам шогалтән ик тойажым шола мogyрыш кодән, вэсыжым пурла мogyрышто кодән кайән моштымаш.

4) Мунчалтән волымо гоным ышкэ упшым, нижэргым, пинчакым кудадын шуаш моштымаш; вэс пачаш волымаштэ нинэ чийэмым чийән шукташ моштымаш;

5) Ик йэчэ дән мунчалтән волымаш.

6) Ик мужур йэчэ ўмбалан коктын, кумытын волән моштымаш.

Моло түрлө онгайлыкымат ыштылаш лийэш.

5. Йэчэ дэн мунчалтэн модмэш.

Йэчэ дэн мунчалтэн модаш кугу кумда нурышто, чодраштэ вэлэ лийэш. Изи кумдан вэрыштэ шыгыр лиймэ дэнэ күлэш сэмын модаш эрык укэ, шыкыжым ваш лийын пэрнымаштэ йэчыжат тугын кайа.

Йэчэ дэн „эстафэта“ манмэ модышым, кэлшэн ойлымо коклам йэчэ дэн мунчалтэн вэсым ончылтэн толаш модышым молымат модаш лийэш. Нинэ модыш каймэ коклажэ (дистансэ) 100—150 мэтр дэч күжу лийман.

1. Рывыжым поктыманш. Тидэ модышышто иканаштэ 30—40 йэчызэ модын кэртиг. Кугу кумда вэрыштэ модман. Модшо кашак кокла гыч кок „рывыжым“ ойыраш күлэш. Модаш тўналмылан „рывыж-шамыч“ 200—400 мэтр нарэ коклам умбак кайэн шогалыт. Вара увэртыш лумо почэш моло модшо шамыч—„пычалзэ“—„рывыжым“ кучаш төчэн мунчалтэн куржыт. „Пычалзэ“ кидыш логалаш огыл манын, „рывыж-шамыч“ пычалзэ-шамычлан вашкэ эртэн кайаш лийдымэ вэрлам вончэн куржыт.

Модышым тўналмэ, пытармэ жап ончыкталтэш. Тидэ жапыштэ, „пычалзэ-шамыч“ рывыж-шамычым авырэн кучэн огыт кэрт гын, „рывыж-шамыч“ модын налшылан шотлалдыт. „Рывыж-шамыч“ авырэн кучалтыт гын, модын налшыжэ „пычалзэ-шамыч“ лийыт.

«Джимкана». Тидэ модышлан кугу корэман, тура курыкан, оргажан, вондэран вэрлаштэ каймэ корным ойырэн налыт. Тыгай вэр гыч 500-1000 мэтр кокла кайшаш корным ыштат. Увэртыш лумо почэш йэчызэ-шамыч чыланат иканаштэ тарванэн, мийэн

шуаш ончыктымо вэрышкэ молым ончылтэн мунчал-
тэн мийэн шуаш тыршат. Кайшапш корнышто улшо
чактартышым писыя вончэн, ончыктымо вэрышкэ
эн ончыч толшо йэчызэ модын налшылан шотлалдэш.

Пöлöк. на лаш модыш.

Йэчызэ-шамыч кок кашаклан шэлалтын, 40 мә-
тыр коклам висэн налын ваштарэш шогалыт. Пок-
шэл вэрым палэмдэн модыш вуйлатышэ изирак тис-
тым, йа тыгылай шовычым кидыш күчэн шогалэш.
Увэртиш пумэкэ кок кашакшэ гыч ик модшыжо вэр
гыч писын тарванэн, тистым руалтэн налаш тöчэн
куржэш. Ваш мийэн пэрмэ дэч тистэ кучышым шо-
ла мogyрыш кодэн куржын мийман. Тистым руалтэн
налын кэртшэ йэчызэ вэсэ модшыжо ынжэ поктэн
шү манын содорын мöнгö пöртыл куржэш. Вэсэ пок-
тэн шудэ мийэн шуаш кэртэп гын, ышкэ кашак-
шылан ик модыш палым (ик очокым) модын налэш.
Тылэч вара тидэ модшыжо модмаш гыч ойырлэн лэк-
тэш. Поктэн шуаш кэртдымыжат ойырла. Умбакыжат
тугак. Тистым руалтэн налшым вэсыжэ поктэн шуэш
гын, иктат модын налын кэргын огыл манын шот-
лалтэш. Нинэ кок йэчызэ ышкэ кашакыш мийэн то-
лын куржаш чэрэтым вучат.

III. Лум үмбалан модмаш дэн она- йым ыштылмаш.

Тэлым модаш лэкмэ годем йүкштö-шөкшыжым
шынэн ончыман. Умыр годем лум вудыжгö, пижэдыл-
шэ лийэш. Тыгайыштэ йоча-шамыч урэмыш лэктын
лум моклакам чумырэн ваш-ваш логалташ тöчэн кыш-

кылдыт. Йужышт түрлө курчак-кувам да мойын лум дэн ыштылыт. Йүкштыштө тыгай модыш дэн модаш йөнжө укэ. Садлан йүкштө годем модашлан вэс түрлө модышым понэн лукман. Тидэ кнагаштэ кок түрлө модыш нэргэн каласэн пуэна. Пöрвöй кум модыш дэн умыр лиймэ годем модман, вэс кум модышыжым умыр годем, йүкштыштат лум умбалам модаш лийэш.

а) Лум дэн модмаш.

1. Лум моклакам пöртыл поктымаш.

Модшо-шамыч чыланат төр кашаклан шэлалдыт. Вара кажнэ кашакыштэ лийшэ модшо-шамыч 5-10 мэтыр коклам кодэн почэла-почэла шогалыт. Кок кашакшэ йыгырэрэак шогалыт. Эн ончылно шогышо модшо шамыч дэч 10-12 мэтыр коклам висэн корышым корэн шындат. Шэнгэлнэ шогышо модшо-шамычлан лумым чумыртэн ыштымэ кугу моклакам (мундрагай) кучыктэн пуат. Увэртиш пумэкэ тидэ модшо нунын ончылно шогышо йолдаш шумэш лум моклакажым пöрдыктэн намийэн шукта, вэс модшыжо кумышо модшо дэч пöрдыктэн конда. Пытартыш модшыжо корыш шумэш пöрдыктэн нангайа. Лум моклакам корыш шумэш ончыч кондышо кашакнэ модын нэлшылан шотлалтэш.

2. Луман тыртыш.

Иктаж пöрт пырдыжэш, йа саварэш шүй, шүч, йа пор дэн 25-50 сантиметр лопкытан тыртышым сүрэтлэн шындат.

Пырдыж, йа савар дэч 5-8 мэтр коклам висэн ко-
дэн корышым корэн шындат. Тыгэ палдарымэ вэрыш-
тэ модшо-шамыч кашаклан шэлалтын ышкэ тыртыш-
лан тура шогалыт. Увэртарапш пумо дэч вара модшо
шамыч корышым вончыдэ чыланат лум моклакам
чумыртылын ышкэ тыртышышкэ кышкаш тўналыт.
Тыртыш шарэмдыкым лум дэн пэтырэн шындаш он-
чылтэн кэртшэ кашакшэ модын налшылан шотлалтэш.

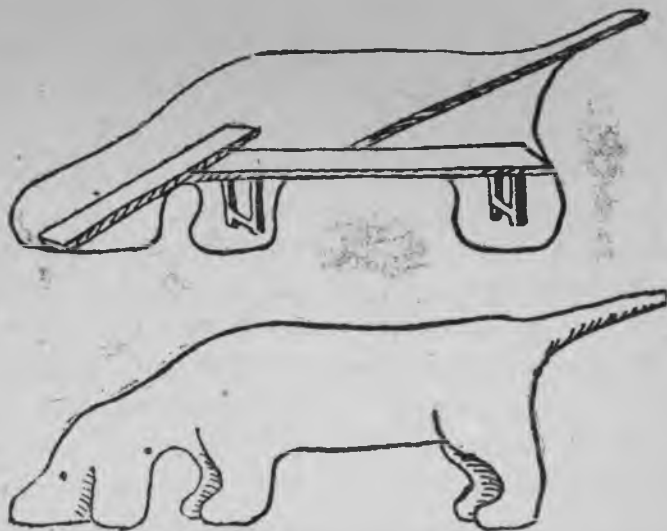
Модын налшым кашак коклаштэ тавалымапш ын-
жэ лий манын судьам ойырэн шогалтыман. Са-
йын шынэн ончэн, модын налын кэртшэ кашакшым
тудо раш каласэн нуа.

3. Лумым тушкылмаш.

Лум дэн курчак-кувам ыштыпаш йөнжым шуку-
жым чыланат шинчат. Лум дэн курчак-кувам вэлэ
огыл, моло тўрлө тўсанымат ыштапш лийэш. Пэнгы-
дэ, вашкэ шаланыдымэ курчакым ыштынэт гын, лу-
мым оптэн пижыктылмаш дэч ончычшо кўлэш сэмын
пу оратам ыштэн йамдылаш кўлэш. Пу ората ыш-
ташланжэ онга, тойа, молат йбра. Оратам кандра,
кўртньо воштыр дэн йа пудам, пудалэн ыштапш лийэш.
Ората йыржэ кўлэш сэмын лумым тушкалтэн пи-
жыктылын кўлэш тўсым курчакым тўсандарапш лий-
эш (47 дэн 48 сўрэтым ончо).

Курчак вапкэ шаланымэ дэч йўкштө годем
вўдым оптэн кылмыктарэн шындаш кўлэш.

Томына, сбсна, маска, моло тўсан курчакым лум
дэн пэш сайын ыштапш лийэш. Айдэмэ кап тўсан
курчакымат ыштапш каньылэ, тыгай курчак пэш онга-
йын койэш.

47-шэ сүрэт. Пий түсан курчакым ышташ оратажэ
Лум дэн ыштымэ пий курчак.

Курчакым гына огыл молотүсанымат—сурт-оралдымат, кудымат, карманым да мойын ышташ лийэш. Шукыжым тыгайым лум дэн кугу кэрмыч гай мохлакам ыштэн тушкалтэн пижыктыл шындат (50 сүрэтым ончо). Йужгунамжэ савар воктэн чумыртэн погымо лум ораштэ күнчэн шындат (50 сүрэтым ончо).

48-шэ сүрэт. Лум дэн ыштымэ сёсна курчак.

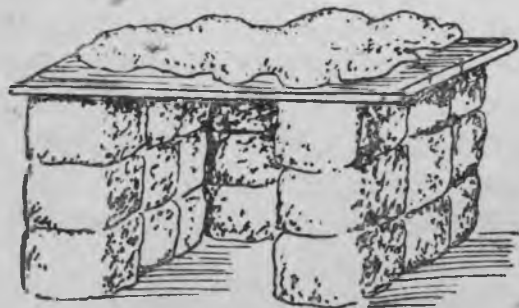
Лум дэнэ ыштымэ сурт-оралдэ, молат сүмырлэн каймэ дэнэ йоча-шамыч ыжнэ пызырналт манын, лэвэдышыжым онгам йа ломашым чыкэн пэнггымдаш күлэш.

И
лоцкы
гына
20-30
кэ вы
даш к

б) Лум үмбалан модмаш.

1. Под.

Иктаж кудвэчыштэ 10 мэтыр кутышан, 10 мэтр лопкытан шарэмдыкым висэн налын лумжым сайын гына тошкэн лапландарыман. Шарэмдык покшэлныжэ 20-30 сантиметэтыр лопкытан „Под“ манмэ йыргэшкэ выньэмым (под гайым) кўнчэн йамдылэн шын-даш кўлэш. „Под“ йыр иктаж $1\frac{1}{2}$ мэтр коклам кодэн

49-шэ сўрэт. Лум моклака (кэрмыч гай) дэн ыштымэ пўрт.

50-шэ сўрэт. Лум ораштэ кўнчэн ыштымэ кудо.

изирак лакым кўнчэн шындыман. Модшылан йыда ик лакэ лийжэ. Кажнэ модшын тойа лийман. Адак ну дэн мундырам йа лустра дэн мэчым ышташ кўлэш. Модаш тўналмылан коштыктышым ойырат. Вара модаш тўналыт. Коштыктышо тойа дэн мэчым пэркалэн, шўкэн, моло сэмынат подышко нарийэн пурташ төча, молыпт ышкэ тойашт дэн пэркалэн мэчым подыш пуртымо дэч чактараш толашат. Мэчым пэрашлан модшо ышкэ тойажым лакэ гыч налмэкэ коштыктышо тудын лакышкыжэ ышкэ тойажым чыкэн кэртэш гын, лакын озажэ коштыктышылан шогалэш. Садлан модмаштыжэ умшатым карэн ит шого—мэчыжымат моштэн пэрэ, ышкэ лакыжымат чот аралэн шого. Мэчэ подышко мийэн пурэн возэш гын, модшо-шамыч лакым вашталтылыт. Лакэ дэч носна кодшыжо коштыктышылан шогалэш. (51 сўрэтым ончо).

51-шэ сўрэт. „Под“ манмэ модыш.

2. Кишкэ.

Вийакш, йыргэшкэ, 2 мэтр кужытан, 2 см. кўжгўтан тойам пўчкын, сайын гына пужарэн, йа кўзё

дэн нў
тыман.

М
модшы
кучэн
лакан,

бал
пэш
модь

тойа
лум

шан

дэн нүжын шындаш күлэш. Ик мучашыжым кошар-
тыман.

Модшо-шамыч ик вэрыштэ радамым шогалын
модшыла почэла-почэла ышкэ тойажым ик мучаш гыч
кучэн лум ўмбаке кудалтат. Лум ўмбалнэ тойа йак-
лакан, пэш талын кайа (52 сүрэтым ончо). Лум ўм-

52-шо сүрэт. „Кишкэ“ модыш.

бал лончыжо мамык гай пушкыдо лийэш гын, тойа
пэш талын йаклэшт кайа. Тораш шуаш кэртшыжэ,
модын налшылан шотлалдэш.

Амэригыштэ „индэйс“ лүман калык тыгэ модашлан
тойан ик мучашыжым кагырым ыштат. Кагыр тойа
лүм ўмбалан кишкэ нушшмо гайэ кагыргыл кайа.

3. „Майыл“ лүман модыш.

СССР-ыштэ тидэ модышым шагал шинчымэ дэнэ
шагал модыт. Прансийыштэ тидэ модыш дэн модаш

пэш йѳратат. Шукыжым тидэ модыш дэн кэнгэжым модыт. Тугэ гынат тидэ модыш дэн тэлымат модаш лийэш. Модашланжэ лұмын ыштымэ шарэмдыкым ыштышаш укэ; иктаж тѳр, йаклака корно лийэш гын, йѳра.

Тидэ модышым коктын, кумытын, нылытынат модаш лийэш. Кажнэ модшын пу чогыт дэн пу дэн ыштымэ мѳчэ лийман. Чогытым пэнгыдэ, нэлэ пушэнгтэ дэн ыштыман. Куэ, тумо, шоло пұчыкышым пұчкын налын (кужырак манга гайым) сайын гына пужарэн тѳрлаташ кұлэш. Пэрышыла чогыт шэлын ынжэ кай манын пұчыкыш кок мучашыжымат кұртньѳ шұдышым шупшын пэнгыдэмдыман. Пұчыкыш покшэлныжэ 1 мэтыр кужытан тойам ишыктэн пуртэн вургым ышташ кұлэш. Чогыгым пэш кугум ышташ ок кұл, мѳчыжат кугу ынжэ лий. Пэнгыдэ мѳчим ыштынэт гын, тумо вож дэнэ ыштэ— тѳрлалтылашыжэ йѳсѳрак гынат, пэш пэнгыдэ лийэш, вашкэ ок шэлын кай.

Модыш кошартышлан шукташ шонымыжо тыгайэ — модаш тўнгалмэ вэр гыч 500-800 мэтр коклам эртымыла шогалтымэ мэнгтэ дѳк мундырам (мѳчим) чогыт дэн пэрэн-пэрэн намийэн шукташ тыршыман. Шагал гына пэрэн мэнгтэ дѳк намийэн шуктышо модын налшылан шотлалтэш.

Коктын модмаштэ модыш радамжэ тыгайэ. Модаш тўнгалмэ дѳч ончыч шонэн пыштымэ вэрыштэ (старт) корышым корэн шындат. Тидэ вэр гыч модаш тўнгалыт. Корыш дѳч 500-800 мэтр коклам висэн кодэн изи мэнгым кырэн шогалтат. Вара икымшэ модшыжо модаш тўнгалманш корышкыжо мундырам пыш-

та да,
чот гы
мѳчыж
колда.
ончыл
шогал
да. Ва
Тўнгал
икым
У
йолта
рэн к
кым
тўрл
нын
зан
лэш.
гын,
корн

шич
лий
шук
рэн

дын
мэш
тар
пэр
ша.

та да, корно мучко умбак кайжэ манын чогыт дэн чот гына пэрэн колта. Вара вэс модшыжо ышкэ мэчыжым корышышкыжак шындэн чогыт дэн пэрэн колда. Пэрымыж годым икымышэ модышын мэчыжым ончылташ тӧчэн пэра. Ончылтэн ыш кэрт гын, мӧчэ шогалмэ вэр гыч мэчым вэс кана (почэла) пэрэн колда. Вэс кана пэрымыжлан ик очокым модын колда. Тунгалтыш пэрымыжланак ончылтэн кэртэш гын, икымышэ модшо тудлан ик очокым модын колда.

Умбакажат тугак. Шӧнгӧлан кодын толшо модшыжо йолташыжым поктэн шуашлан кок кана почэла пэрэн кэртэш. Кокымышо кана пэрымыжлан ик очокым модын колта.

Йужгынам модмаш коныштыжо савырналтыш, тӧрлӧ козра, лакэ да моло чактартышат лийӧш. Нунын гыч мундырам тӧр колдэн вончыктарашыжэ тазан пӧрмэ вэлэ огыл, чылт раш пэрэн мошташ кӧлӧш. Пӧрмэ дэнэ мӧчэ корно гыч ӧрдыш тӧрштэн кайа гын, корно гоч тӧрштэн каймэ вэрлан тудо мэчым корнышкыжак кондэн шындат.

Лакыш пурэн вочшым, иктаж козраш тӧкнэн шичшэ мэчым раш пӧрашлан кӧлыштарэн шындаш ок лий—кузэ кийа, тугак кийжэ. Чогыт дэн мэчым йарашӧкымыжат пэрымылан шотлалтэш. Садлан раш пэрэн мошташыжэ пӧш кӧлӧш.

Мӧчэ мӧнгышкэ толын тӧкнымӧкэ модышым модын пытарат. Иктаж модшо мэчым пэрэн мӧнгэ шу-мӧш намийӧн мӧнгым тӧкалдэн колда гын, модын пытаршылан шотлалтэш. Вэс модшыжо ышкэ мэчыжым пэрэн-пэрэн тугак мӧнгэ дӧк намийӧн шукташ толаша. Кажнэ пэрымыжлан ик очокым модын колда. Мӧ-

чэ мэнгыш мийэн тукнымэкэ модыш пытарымылан шотлалдэш.

Вара вэс партийым модыт. Ындыжэ мэчым пэрэн монтгбш пөртылтэн кондат. Эн шагал пэрымэ дэн мэчым мэнгэ дэк намийэн кэртшыжэ модын налшэ лийэш.

Тидэ модышым кумытын, нылытын альэ шуқыракын модмаштат модыш радамжэ тыгайак. Чыланат мэчым мэнгэ дэк намийэн шуктымэкэ, мэнгыш тукнэн мимэкэ модмым пытарат. Моло дэч шагал пэрышыжэ модын налшылан шотлалтэш.

Тидэ модмашлан күлэш сэмын ыштымэ чогыт укэ гын, мэчым йол дэнат—портышкэм, йа пашмак нэржэ дэн пэрэн модаш лийэш.

Ответств. редактор—Д н д р. Э ш к и н и н. Корректор—Г. Т. С м и р н о в.

Отпечатано в 1-й Типографии, Марийского Областного Издательства.
В количестве 3.000 экземпляров. Мароблит № 474. Заказ № 96.
Формат 6×9 квадр. Печатных листов 6, в листе 24.304 знаков.
Сдано в производство 30/IX 1931 г., подписано к печати 3/XI 1931 г.

ГАН

ІЭ-

МЭ

ЫН

ДА-

АТ

'К-

ІЭ-

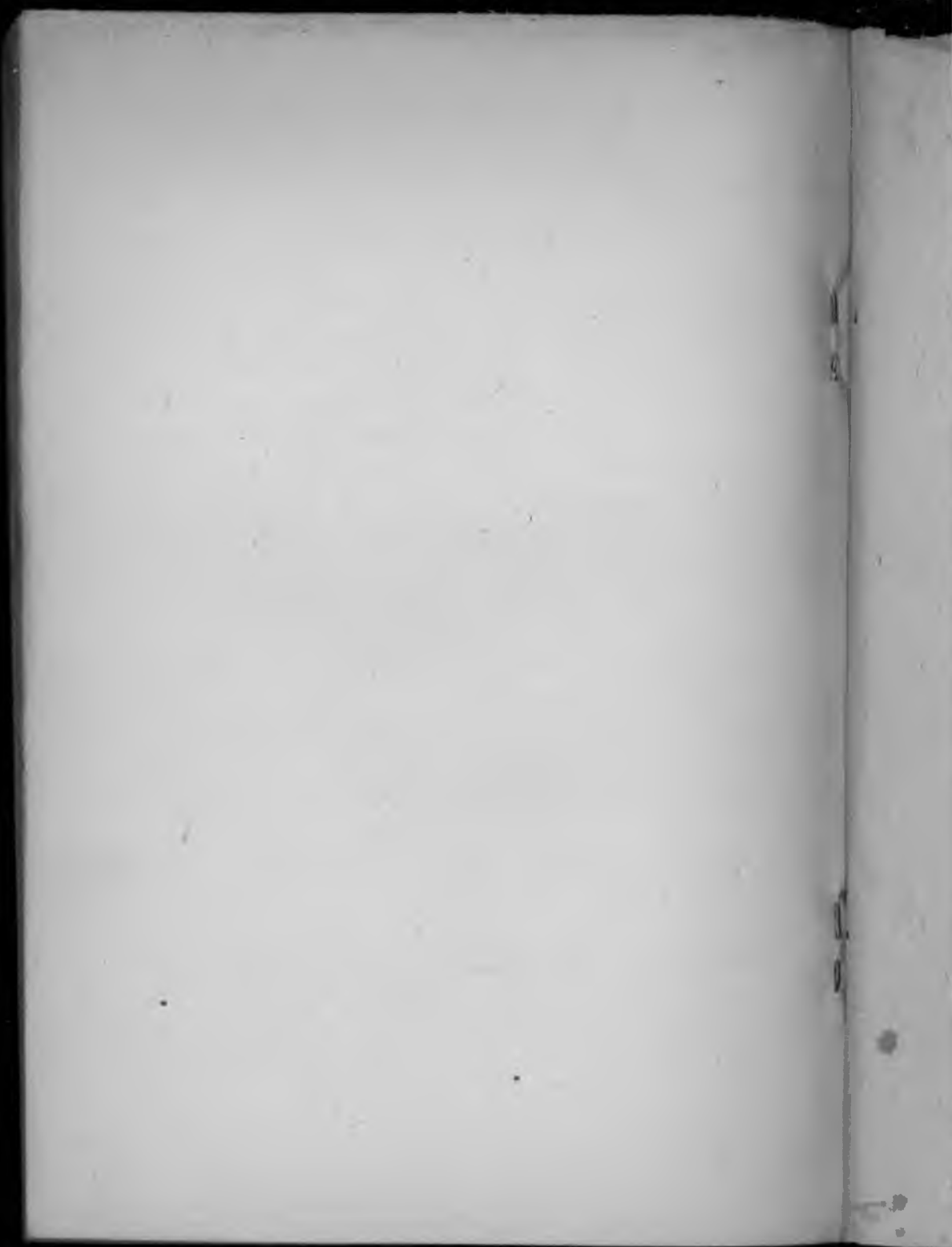
АТ

АК

В.

а.

г.

one

55879

Акшэ 80 ыр.

2-433

А. И. Вишнеvский.—„Зимние развлечения для детей и подростков“, в переводе на марийский язык. Перевел В. Королев.
